Martin S. Alexander *

(St. Antony's College, Oxford)

WESTEUROPESE REAKTIES OP DE DUITSE STRATEGISCHE BEDREIGING VÓÓR DE TWEEDE WERELDOORLOG :

HET VOORBEELD VAN GROOT-BRITTANNIE, BELGIE EN DE "CAS-HOLLANDE" -KRISIS VAN DECEMBER 1938 TOT FEBRUARI 1939**

Tot eind 1938 vormde de weigering om verplichtingen aan te gaan met het oog op de verdediging van om 't even welke Europese macht de strategische grondvesting van Groot-Brittannië's buitenlandse politiek tegenover nazi-Duitsland (1). Die weigering had doorheen de jaren 30 zowel België als Frankrijk teleurgesteld in hun streven naar veiligheidsgaranties tegen een Duitse agressie. De weigering was gebaseerd op Brits eigenbelang — want Groot-Brittannië en vooral Neville Chamberlain, zijn eerste minister sedert mei 1937, geloofde niet dat Duitsland een agressie overwoog in West-Europa, hetzij rechtstreeks tegen de Britse Eilanden of tegen hun buren : Frankrijk, België en Nederland (2). De kentering in die Britse strategische stelling in december 1938 en januari 1939 door verspreide geruchten over een nakende

* De auteur kon zijn opzoekingen in de Brusselse archieven verrichten dankzij een toelage van de *Educational Trust* van *Imperial Chemical Industries Limited*.

** Vertaald uit het Engels.

(1) Zie het overzicht door Michael E. HOWARD, *The Continental Commitment — the dilemma of British Defence Policy in the era two World Wars*, Londen, 1974, p. 94-122.

(2) Frankrijks, België's en Groot-Brittannië's verschillende beoordeling van hun veiligheidsbelangen worden grondig onderzocht in het komend doctoraal proefschrift van de auteur voor de Universiteit van Oxford : *Maurice Gamelin and the defence of France-French military policy, the United Kingdom land contribution and defence against Germany, 1935-39.*

Duitse invasie van Nederland, vormt het vertrekpunt voor onderhavig artikel. Het uitbreken van de *« cas Hollande »* genoemde oorlogspsychose maakte een abrupt einde aan de kalmte waarmee de Britse regering voordien de ontwikkeling van spanningen en krisissen in Europa placht te bekijken. De oorlogspsychose in verband met Nederland gedurende de winter 1938-39 wordt hier vanuit een dubbel perspektief onderzocht : ten eerste, omwille van de onthulling van het onvermogen van Groot-Brittannië om de kleine Westeuropese machten ervan te overtuigen dat zij direkt door Duitsland bedreigd waren en, als gevolg daarvan, zijn onvermogen om België en Nederland te winnen voor een defensieve koöperatie met Groot-Brittannië en Frankrijk in een poging om de bedreiging op te vangen ; ten tweede, wegens de illustratie van het feit dat al de bedreigde Europese machten verschillend reageerden op hetzelfde probleem, nl. het Duitse gevaar. Het is interessant na te gaan hoe, zoals zal blijken uit dit artikel, dezelfde informatie die door diplomaten en militaire attachés werd ingewonnen en vervolgens doorgegeven aan hun respektieve regeringen, verschillend kan geselekteerd en geïnterpreteerd worden.

Voor een juiste beoordeling van de problemen die Groot-Brittannië ondervond bij de onderhandelingen met België (geografisch gezien, de sleutel tot de toevoer van Franse en Britse hulp aan Nederland) over wederzijdse veiligheidsmaatregelen, moeten vooreerst de koele relaties tussen Brussel en Den Haag worden onderstreept. Net als doorheen het decennium van de dertiger jaren, werd einde 1938 weinig geloof gehecht in Nederland aan het aangekondigde gevaar voor een Duitse invasie. De Nederlanders hadden met sukses een verwikkeling in de eerste wereldoorlog vermeden. Zij hadden zich buiten na-oorlogse verdragen en bondgenootschapssystemen gehouden. In 1938 geloofde hun regering, onder Dr. Hendrik Colijn, dat zij buiten een tweede konflikt konden blijven (zo dat er kwam) op voorwaarde dat zij hun neutraliteit niet kompromitteerden in de ogen van de Duitsers. De Nederlandse neutraliteit, nagestreefd met een strakke overtuiging, diende als model voor de meer extreme voorstanders in Vlaanderen en Brussel van een gelijkaardige strikt onafhankelijke buitenlandse politiek voor België. Realistische Belgen wisten evenwel dat Nederlands relatief gebrek aan militaire voorbereiding een open uitnodiging betekende voor een Duitse agressie in geval Hitlers generaals zich uitspraken voor een omsingelingsmaneuver rond het noorden van België's versterkingen langs de Maas, rond Luik en te Eben-Emael ([3]). Baron Pierre Van Zuylen, de politieke direkteur van België's ministerie van Buitenlandse Zaken ten tijde van de oorlogspsychose van

(3) De Belgische militaire leiders deelden hun bezorgdheid over de verdediging van hun grens met Nederland mee aan de Fransen vanaf 1934. Zie Generaal Raoul VAN OVERSTRAETEN, *Albert Ier, Léopold III, Vingt ans de politique militaire belge, 1920-1940*, s.l.n.d., p. 140-146 voortaan V.O., *Albert Ier, Léopold III* ; en *Les Relations Militaires Franco-Belges de Mars 1936 au 10 Mai 1940 : travaux d'un colloque d'historiens belges et français* (voortaan *R.M.F.B.*), *Editions du Centre National de la Recherche Scientifique*, Parijs, 1968, p. 47-51 en 52-58, (notulen van 5 april 1935 en 15 mei 1936, Frans-Belgische militaire konferenties).

1938-39, was zich van dat alles bewust. Het behoud van *Les mains libres,* zoals de titel van zijn mémoires laat uitschijnen, was de konstante leidraad van Van Zuylens advies aan de Belgische ministers die verantwoordelijk waren voor 's lands buitenlands beleid (4).

Doorheen de jaren 30 had Van Zuylen, zoals vele Belgen, campagne gevoerd tegen militaire verplichtingen tegenover Frankrijk die het risico inhielden betrokken te worden bij Frans-Duitse geschillen die niets te zien hadden met de Belgische belangen (5). Evenredig met Van Zuylens wens onafhankelijk te zijn van Frankrijk (wat verwezenlijkt werd door de opzegging van het militair akkoord van 1920 door een uitwisseling van brieven op 6 maart 1936) (6), was zijn terughoudendheid in verband met politieke of militaire verplichtingen tegenover Nederland. Wat het Belgisch ministerie van Buitenlandse Zaken, onder zijn impuls, nastreefde, was een voortdurende — geheime en op laag niveau gehouden — uitwisseling van militaire informatie met bevriende buurlanden — groot of klein — zonder dat die uitwisseling *politieke* maatregelen als gevolg zou hebben (7). Dat voorzichtig pragmatisme komt duidelijk tot uiting in een memorandum over de Nederlands-Belgische betrekkingen, opgesteld door Van Zuylen in november 1938, juist vóór de plotselinge vrees in verband met Nederland. De beslissing van de Nederlandse regering betreurend waarbij aan haar militaire attaché te Brussel verbod opgelegd wordt zich in verbinding te stellen met de Belgische algemene staf (8), laat het memorandum opmerken dat :

> *Il serait cependant utile que nous puissions compter sur une sérieuse résistance de l'armée hollandaise à la frontière Est... De même que nous couvrons la Hollande contre une attaque au Sud, il est équitable, et d'ailleurs avantageux pour elle, qu'elle nous couvre contre une attaque venant du Nord-Est. Il est d'ailleurs vraisemblable que les fortifications élevées par la Belgique... amèneront les Pays-Bas à envisager l'utilité d'une collaboration.* Mais il faut les laisser venir (9).

Die laatste bemerking was karakteristiek voor de denkwijze van zowel Van Zuylen als Paul-Henri Spaak, toen België's eerste minister en (tegelijk) minister van Buitenlandse Zaken, met betrekking tot gelijk welke soort van *« ententes »* of politieke verdragen met België's buren. De Belgische buitenlandse politiek was ontworpen om, boven alles, zuiver Belgische belangen te dienen, zodoende een nationale consensus van zowel Vlamingen als Walen verzekerend voor die politiek *en* voor de daaruit voortspruitende militaire lasten die nodig waren voor de effektieve bescherming van de Belgische vei-

(4) Zie Baron Pierre VAN ZUYLEN, *Les Mains Libres : Politique extérieure de la Belgique, 1914-1940,* Parijs-Brussel, 1950.

(5) Zie VAN ZUYLEN, *op. cit.,* p. 336.

(6) *Ibid.,* p. 331 tot 341 ; en *R.M.F.B.,* p. 46 en 47.

(7) Zie VAN ZUYLEN, *op. cit.,* p. 332, 333 en 341.

(8) Een breuk veroorzaakt door een uitdagende rede van Baron Nothomb in de Belgische senaat : zie *R.F.M.B.,* p. 64.

(9) *Nos Relations avec les Pays-Bas,* memorandum door Baron Van Zuylen, gedateerd 18 november 1938, Archieven van het Belgisch ministerie van Buitenlandse Zaken (voortaan A.B.M.B.Z.), Brussel, map II. 984.

ligheid, zonder op de hulp van andere landen te vertrouwen. De Belgische politiek had die koers gevolgd sedert de dagen van de kontroverse over de wet op de militaire hervorming van Albert Devèze tijdens de regering-Paul Van Zeeland van 1935-36 ([10]). Sedertdien, en sedert de verbreking van formele banden met Frankrijk, waren de betrekkingen van België met de naburige demokratieën geleid geworden door een voorzichtig zoeken — in een geest van onafhankelijkheid — naar terreinen van echt gemeenschappelijk belang. Het uitoefenen van diplomatieke druk (soms als « overtuigen » bestempeld) gedurende de *« cas Hollande »*-krisis, was een Engels-Franse taktiek, nooit een Belgische. Niettegenstaande zijn ontwijfelbare wens tot engere samenwerking met Nederland in november 1938, betuigt Van Zuylen in zijn memorandum : *Il sera préférable en général d'attendre les suggestions hollandaises plutôt que de les provoquer* ([11]).

De manier waarop subtiele, voorzichtige en afgewogen metoden België's buitenlandse politiek richtten wordt duidelijker wanneer de geruchten over het bedreigd zijn van Nederland opdoken, twee weken na de verspreiding van Van Zuylens memorandum. Op 6 december rapporteerde België's militaire attaché in Den Haag, Kolonel Pierre Diepenrykx, aan het ministerie van Buitenlandse Zaken te Brussel dat sommige Nederlandse bewindslieden voor de eerste keer zenuwachtig begonnen te worden omtrent *l'intérêt que les deux partis* (Groot-Brittannië en Frankrijk enerzijds ; Duitsland anderzijds) *auraient à mettre, le plus tôt possible, la main sur les aérodromes en Hollande*. De attaché voegde eraan toe : *C'est en présence de ces considérations que certains officiers néerlandais se montrent... acquis à une collaboration plus étroite avec la Belgique*. Diepenrykx zei niettemin ook dat hij geloofde dat het Nederlandse eigenbelang (eerder dan sympatie voor België's moeilijke internationale positie als een neutraal land geografisch in een strategisch vitaal gebied gelegen in geval van Frans-Duitse vijandelijkheden) de grondslag vormde van de neiging om de Nederlands-Belgische samenwerking te verbeteren. Het was essentieel, aldus Diepenrykx, te vermijden België's genoegen over die tekenen van Nederlandse vriendschap *trop bruyamment* te openbaren, daar zij nog geen uiting waren van een verandering van politiek — weg van de neutraliteit — vanwege de regering-Colijn of de opperste legerleiding. Diepenrykx waarschuwde dat er onder de hoogstgeplaatste generaals *une grande circonspection* heerste om ook maar de uitwisseling van informatie herop te nemen. Anderzijds liet dit bericht uitschijnen dat Nederlandse officieren van lagere rang *ne craignent plus de parler de la nécessité d'une certaine collaboration sous forme de contact entre Etats-Majors... quelques-uns, peu nombreux, n'hésitent même pas de parler d'accord militaire. Ils sont d'avis que, en cas de conflit, les Pays-Bas courent actuellement plus de dan-*

(10) Zie VAN ZUYLEN, *Les Mains Libres...*, p. 331-333 en 337 ; Paul-Henri SPAAK, *Combats Inachevés :* Tome I, *De l'Indépendance à l'Alliance*, Parijs, 1969, p. 40-53 ; en Jacques WILLEQUET, *Paul-Henri Spaak : un homme, des combats*, Brussel, 1975, p. 50-59.

(11) *Nos Relations avec les Pays-Bas*, hierboven vermeld memorandum, noot 9.

gers que la Belgique en raison des grandes possibilités de la guerre sous-marine et de la guerre aérienne.

België moest voorzichtig handelen, besloot Diepenrykx, en eerst *élargir le courant de sympathie* die duidelijk aanwezig was bij de Nederlanders, om daarna te streven naar het herstel van een daadwerkelijke maar geheime vorm van militaire samenwerking met hen tegen de bedreiging van een schending van hun neutraliteit ([12]).

Enkele dagen later begonnen de Britten voor het eerst te vrezen dat zulk een schending nakend kon zijn. Zoals Sir Alexander Cadogan, bestendig ondersekretaris op het *Foreign Office,* op 15 december in zijn dagboek noteerde, was Ivone Kirkpatrick (eerste sekretaris bij de Britse ambassade in Duitsland) « ...overgekomen uit Berlijn. Hij heeft horen zeggen... dat Hitler Londen zal bombarderen in maart ! ». Die avond vertelde de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Lord Halifax, dat alarmerend nieuws aan de eerste minister, die het « ernstig » opnam ([13]). Twee dagen later riep Chamberlain het *Committee of Imperial Defence* samen om het advies van de Britse stafoversten in te winnen in verband met dat gerucht over een bedreiging ([14]). Voor het eerst sedert het nazi-bewind leek het erop dat, in plaats van verre Centraaleuropese landen, de Britten het volgend doel van een direkte Duitse aanval zouden zijn.

Kort na de ontvangst van Kirkpatricks informatie kregen de gezagsdragers in Londen een nieuwe schok in de vorm van een memorandum van de Britse militaire attaché te Parijs, Kolonel William Fraser. Dat dokument maakte een analyse van de toestand van het Franse leger, zijn mogelijkheden en tekortkomingen. Het steunde op gesprekken met de Franse *généralissime,* Maurice Gamelin, en Kolonel Jean Petibon (Gamelins kabinetschef), evenals op Frasers persoonlijke observaties. Het besloot met de beangstigende bewering dat, voor het eerst, het Franse opperbevel « niet gelooft dat zij in staat zijn om zichzelf tegen Duitsland te beschermen zonder militaire hulp van onzentwege » ([15]).

Nog vóór de Britse stafoversten de implikaties van Frankrijks vermeende militaire kwetsbaarheid hadden verwerkt, werd de overheid in Londen gekonfronteerd met een derde alarm. Het was het nieuws, opnieuw overgemaakt door Fraser, dat Gamelin geloofde dat de *Wehrmacht* bezig was met voorbereidingen om Nederland te veroveren. Die plotse *coup de main* was (volgens het hoofd van het Franse *Deuxième Bureau,* Kolonel Maurice Gau-

(12) Diepenrykx aan ministerie van Buitenlandse Zaken, Brussel, gedateerd 6 december 1938 (A.B.M.B.Z., map II. 984).

(13) David DILKS (Uitgever), *The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 1938 to 1945,* Londen, 1971, p. 130 (voortaan *Cadogan Diaries*).

(14) Zie John HARVEY (Uitgever), *The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 1937 to 1940,* Londen, 1970, p. 228, (voortaan *Harvey Diaries*).

(15) Een memorandum van Kolonel Fraser, gedateerd 22 december 1938, getiteld : *The French Strategic Position after Munich, Public Records Office,* Londen (voortaan *P.R.O.*), Serie F.O.371, map 22915.

ché) ontworpen om Groot-Brittannië te bedreigen op een manier die het Franse leger machteloos zou laten om tussen te komen, gezien het ontbreken van een akkoord met Brussel voor de doortocht van Franse eenheden door België om Nederland ter hulp te komen ([16]). Plots werd op brutale wijze de ongegrondheid blootgelegd van de Britse veronderstelling dat het Franse leger elke Duitse bedreiging van de Frans-Britse veiligheid zou kunnen opvangen (hetzij *rechtstreeks* of, door druk op België en Nederland, *onrechtstreeks*). Die drievoudige ondermijning van de strategische basissen van de Britse buitenlandse politiek zette in Londen de *« cas Hollande »*-krisis in.

In de loop van de derde week van december werd de regering-Colijn verwittigd van de eerste geruchten over een nakend gevaar door de Britse ambassadeur in Den Haag, Sir Neville Bland. De geruchten vormden het tema van een tafelgesprek tussen Baron Herry (de Belgische ambassadeur in Den Haag) en Generaal Van Voorst tot Voorst (bevelhebber van de Nederlandse landmacht) op 21 december. In zijn verslag over dat gesprek zei Herry aan Spaak dat de Nederlandse generaal oprecht scheen te vrezen dat Duitsland binnenkort Nederland zou willen inpalmen als basis voor een oorlog tegen Groot-Brittannië. De grote lijnen van Diepenrykx' bericht van 6 december bevestigend, beweerde Herry dat de Nederlandse bezorgdheid in Den Haag het bewustzijn scheen te versterken van Nederlands en België's gemeenschappelijke ekonomische en militaire belangen. Hij legde evenwel de nadruk op de noodzakelijkheid *de procéder avec beaucoup de prudence.* Spaak werd eraan herinnerd dat, om de oude antagonismen en het Nederlandse wantrouwen niet opnieuw op te wekken, de démarches om de kontakten tussen de staven en de uitwisseling van militaire informatie te hervatten van de Nederlanders zouden moeten uitgaan. Niettemin, besloot Herry, een herstel zal er komen, maar *sans que cela constitue un accord, qui n'est nullement nécessaire pour l'instant* ([17]). Die argumenten werden acht dagen later herhaald, toen Herry de overheid in Brussel eraan herinnerde dat de Nederlandse openbare opinie eensgezind van oordeel was dat militaire akkoorden onverenigbaar waren met de door het volk bekrachtigde buitenlandse politiek van onafhankelijkheid die gevoerd werd door de ministers van Koningin Wilhelmina. Herry's persoonlijke mening was dat *il est indispensable cependant* (voor Nederland en België) *qu'une collaboration de fait, basée sur l'intérêt et n'engageant aucune question de principe, puisse exister entre les attachés militaires réciproques et les Etats-Majors auxquels ils sont attachés* ([18]). Het is treffend vast te stellen hoe de Belgische diplomaten begrip hadden voor de ongeliefdheid, bij de Nederlanders, van gepubliceerde verdedigingspakten en politieke akkoorden, terwijl de Franse diplomaten niet in staat bleken dezelfde toestand te begrijpen met betrekking tot de Belgen.

(16) Zie bericht van 23 december van Sir Eric Phipps (Brits ambassadeur te Parijs) aan Lord Halifax ; en notulen van een gesprek tussen de Kolonels Fraser en Gouché op 29 december 1938 (*P.R.O.*, Serie F.O.371, respektievelijk map 21597 en 22915).

(17) Baron Herry aan P.-H. Spaak, 22 december 1938 (A.B.M.B.Z., map II. 984).

(18) Baron Herry aan P.-H. Spaak, 30 december 1938 (A.B.M.B.Z., map II. 984).

Intussen evalueerden de Fransen, eveneens op 22 december, de Nederlandse reaktie op de geruchten nopens een nakende invasie. In een bericht aan Georges Bonnet (de Franse minister van Buitenlandse Zaken) rapporteerde Arnauld de Vitrolles (de Franse ambassadeur in Den Haag) dat de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, Patijn, scheen te geloven *que les projets dont il avait été averti pourraient avoir été réellement élaborés, mais que l'Allemagne n'aurait en vue qu'une prise de gages destinée à empêcher l'Europe occidentale d'intervenir contre elle et d'obliger ainsi ses adversaires éventuels à l'attaquer dans les pays neutres où elle se serait installée.*

De Vitrolles' bericht schreef Patijns stemming hoofdzakelijk toe aan de vrees : vrees dat Duitsland inderdaad eventuele invalsplannen ontworpen had met betrekking tot Nederland ; vrees ook dat Frankrijk en Groot-Brittannië, door een beslissing om zich te verzetten tegen — wat Patijn als waarschijnlijker beschouwde — een Duitse aanval in Oost-Europa (b.v. de verovering van de Oekraïne) Hitler zouden aanzetten tot een preventief gebruik van die plannen tegen Nederland ([19]).

Zoals wij hierboven gezien hebben, brachten de Fransen eind december de Britse militaire attaché te Parijs op de hoogte van de gissingen van hun inlichtingsdiensten in verband met het dreigend gevaar voor Nederland. De regering in Londen ontving spoedig meer direkte informatie omtrent hetzelfde onderwerp, want op 1 januari 1939 stopte Leslie Hore-Belisha (de Britse minister van Oorlog) in Parijs, op zijn terugkeer naar huis van een Kerstvakantie in de Vogezen. Daar hij zeer onder de indruk was van wat hij van de Duitse Rijnverdediging gezien had gedurende zijn verblijf in de Elzas, sprak Hore-Belisha met Gamelin en noteerde dat « hij zei mij dat er veel tijd en geld zou nodig zijn om de Maginot-lijn in het noorden en het zuiden te voleindigen en de zwakke plaatsen ervan te versterken... Gamelin zei dat Duitse troepen aan de Nederlandse grens samengetrokken werden en hij dacht dat zij Nederland zouden kunnen bezetten zonder noodzakelijkerwijze door te stoten door België. Hij dacht dat zij Nederland zouden gebruiken als een vliegtuig- en onderzeebootbasis ». Blijkbaar Kolonel Frasers pessimistische rapporten van december aan het ministerie van Oorlog bevestigend, merkte Hore-Belisha op dat Gamelin « veel minder optimistisch » was dan wanneer hij hem de vorige keer had ontmoet ([20]). Hore-Belisha's terugkeer in Londen plantte de vrees voor de territoriale integriteit van West-Europa in het hart van het Britse kabinet, dat reeds zenuwachtig aan 't nadenken was over het de ronde doende gerucht van een Duitse bedreiging uit de lucht tegen Londen ([21]).

---

(19) A. de Vitrolles aan G. Bonnet, 22 december 1938 in *Documents Diplomatiques Français 1932-1939, 2me Série, Tome XIII* (voortaan *D.D.F.*, 2, XIII), Parijs, 1979, dok. nr. 200, p. 373.

(20) R.J. MINNEY (Uitgever), *The Private Papers of Hore-Belisha*, Londen, 1960, p. 167-169.

(21) Hore-Belisha's ongerustheid werd uitgedrukt in een brief aan Halifax van 9 januari 1939, daags voordat de minister van Buitenlandse Zaken Londen verliet voor een zending in Italië (zie *P.R.O.*, Serie F.O.371, map 22915).

Op 5 januari ontving Spaak een nieuw bericht uit Den Haag. Deze keer onderstreepte Baron Herry het angstklimaat dat waarneembaar was bij de Nederlandse overheid, en zulks op een toon die overeenstemde met de opvatting van de Vitrolles in zijn bericht aan Bonnet twee weken voordien. *La Hollande,* zo zei hij aan Spaak, *est devenue très chatouilleuse. La moindre allusion à la faiblesse de sa défense lui paraît une tentative de viol et elle frémit d'horreur... Les miracles ne se répètent pas facilement, disaient-ils. Celui de 1914 était sans doute de ceux-ci* ([22]). Drie dagen later vernam Spaak dat, als antwoord op geruchten die de ronde deden als zou Nederland zelfs kunnen toegeven aan de Duitse *force majeure* liever dan zijn grondgebied verwoest te zien, de regering-Colijn een verklaring afgelegd had waarin de Nederlandse vastberadenheid om zijn onschendbaarheid te verdedigen opnieuw bevestigd werd ([23]).

De mening van de Nederlandse legerleiding betreffende het risico voor hun land, werd geanalyseerd in Kolonel Diepenrykx' volgend bericht aan Brussel van 13 januari. Rapport uitbrengend aan Kolonel Gilbert, kabinetschef van de minister van Landsverdediging, Generaal Henri Denis, stelde hij dat : *Tout en reconnaissant que l'avenir est plein de menaces, les Hautes Autorités militaires néerlandaises envisagent ou paraissent envisager la situation, en ce qui concerne les Pays-Bas, avec sérénité.... Tous considèrent une action immédiate vers l'Ouest comme peu probable* ([24]).

De Nederlanders, zei Diepenrykx, verwachtten dat Duitslands volgende expansionistische zet eens te meer in richting Centraal- of Oost-Europa zou gebeuren. Het sukses dat Hitler in 1938, dank zij de Frans-Britse toegeeflijkheid, behaald had in de oplossing van het geschil met Tsjechoslovakije over het Sudetenland, werd in Den Haag aangezien als Duitslands model voor zijn aktie in 1939. Gezien de onvoltooidheid van de Britse herbewapening, schreef Diepenrykx, verwachtten de Nederlanders niet dat Groot-Brittannië sterk zou reageren op Hitlers volgende zet.

Dit bericht eindigde met een analyse van de doeltreffendheid van de toen door Nederland doorgevoerde reorganizatie van zijn verdediging. Diepenrykx beschreef hoe de produktie van nieuwe veld- en anti-tank-artillerie opgevoerd werd en lichtte zijn oversten in over de aankoop door Nederland van luchtafweergeschut in Zwitserland ([25]). De indruk die in het bericht tot uiting kwam was evenwel dat de Nederlandse algemene staf relatief zorgeloos was voor wat de onmiddellijke toekomst betrof en geen gevoel van hoogdringendheid vertoonde in verband met de herbewapeningsinspanning. Een rapport voorleggend over de Nederlandse voorzorgsmobilisatie gedu-

(22) Baron Herry aan P.-H. Spaak, 5 januari 1939 (A.B.M.B.Z., map II. 984).

(23) Léon Nenry, (Den Haag), aan P.-H. Spaak, 8 januari 1939 (A.B.M.B.Z., map II. 984).

(24) Diepenrykx aan de Kolonel kabinetschef van de minister van Landsverdediging en aan de algemene staf van het Leger, 2e sektie, 13 januari 1939 (A.B.M.B.Z., map. II. 984).

(25) *Ibid.* Diepenrykx berichtte dat de Nederlandse eenheden slechts rond mei 1940 hun nieuwe anti-tankwapens en veldgeschut zouden krijgen.

rende de Sudeten-krisis, kon hij slechts besluiten dat : *Le développement lent de la crise internationale de septembre 1938 a permis à l'autorité militaire néerlandaise de procéder à une mise en garde progressive. Il en résulte que l'étude des mesures prises... ne permet toutefois aucune déduction ferme en ce qui concerne le temps nécessaire à leur entrée en vigueur en cas d'événements brusqués* ([26]).

Ondertussen werd te Parijs, op 13 januari, in een memorandum van Georges Bonnet, de informatie die het Quai d'Orsay van de Vitrolles ontvangen had in verband met de reaktie in Den Haag op de geruchten over de Duitse bedreiging van Nederland medegedeeld aan Edouard Daladier (*Président du Conseil* en minister van Landsverdediging) en César Campinchi (minister van Marine). Na een bijna woordelijke herhaling van de Vitrolles' bericht van 22 december, zette dat dokument uiteen dat :

> *Au cours d'une conversation avec notre ministre à La Haye, son collègue belge lui a confié qu'à son sentiment personnel le projet prêté au gouvernement allemand existerait réellement ; il tendrait non à impressionner ses adversaires éventuels, mais à mettre à la disposition des sous-marins allemands les bouches de l'Escaut. Le moment venu, le gouvernement hollandais serait invité à laisser les armées allemandes gagner cette région par le Sud et l'Ouest du pays...*
>
> *Dans le même ordre d'idées, le ministre des Etats-Unis à La Haye retirerait d'informations lui parvenant de ses collègues accrédités dans d'autres capitales du continent l'impression que la mobilisation allemande serait achevée le 31 janvier et que l'Allemagne prendrait une décision importante aux environs du 15 février... De plus, de l'avis personnel du ministre des Etats-Unis à La Haye, il y aurait lieu de ne pas écarter l'éventualité d'une invasion de la Belgique par Maestricht.*
>
> *Enfin, notre ministre à La Haye m'a fait savoir... que le ministre des Affaires Etrangères des Pays-Bas se montre très préoccupé par la situation internationale. Il pense que son pays est plus que jamais exposé à devenir le champ clos dans lequel s'affronteront l'Angleterre et l'Allemagne.*
>
> *D'après lui, c'est contre l'Angleterre qu'aurait lieu l'effort allemand à l'Ouest, la France, couverte par la Belgique neutre, devant être laissée de côté...*
>
> *Les hauts fonctionnaires du ministère royal des Affaires Etrangères affectent de considérer l'avertissement anglais... comme une manœuvre ayant pour but d'entraîner la Hollande dans le sillage britannique...* ([27]).

Aldus werden tegen de tweede week van januari de bedoelingen van de landen die strategisch betrokken waren bij de bedreiging van Nederland reeds beïnvloed door de verschillende interpretaties van de situatie en van de Nederlandse reaktie erop. De Franse regering, met haar ervaring van de frustrerende campagnes in de vroege dertiger jaren om de Belgische medewerking te winnen, werd in dat stadium gewaar dat het gebruik van diplomatieke kanalen om het gevaar van de « *cas Hollande* » te benadrukken weinig kans bood om een gemeenschappelijk anti-Duits front te vormen tussen Parijs, Londen, Brussel en Den Haag. Het Quai d'Orsay en het Franse op-

(26) Rapport van Diepenrykx over de Nederlandse mobilisatiemaatregelen gedurende de Sudeten-krisis, gedateerd 18 januari 1939 (A.B.M.B.Z., map II. 984).

(27) Bonnet aan Campinchi, 13 januari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIII, dok. nr. 363, p. 646-647).

perbevel bleven niettemin hopen dat de hernieuwde Britse belangstelling voor de integriteit van Nederland Groot-Brittannië ertoe zou dwingen te onderhandelen met de Belgische regering over een verdedigingspakt dat tegelijkertijd het aanvoeren van hulp te land aan de Nederlanders zou mogelijk maken en een eind maken aan België's problematieke niet-samenwerking met Frankrijk.

Intussen trokken de tweede week van januari Chamberlain, Halifax en hogere ambtenaren naar Rome voor besprekingen met Mussolini. Gedurende hun afwezigheid wakkerde de « *cas Hollande* »-krisis de angst aan in Londen. Oliver Harvey, privé-sekretaris van Lord Halifax, noteerde in zijn dagboek dat zodra de Britse delegatie terugkwam uit Italië, op 17 januari :

> « Wij... gingen onmiddellijk naar het *Foreign Office*. Wij stelden toen vast dat Alec Cadogan een massa bewijsmateriaal verzameld had dat aan het *Foreign Office* gestuurd geweest was door geheime en andere bronnen en dat alles wees op een Duits offensief in de lente, hetzij tegen het Oosten of tegen het Westen (d.w.z. tegen ons) — het is te veel om over het hoofd te zien » (28).

Tegen dezelfde avond had Halifax een memorandum ontvangen van Cadogan, getiteld : « *De mogelijkheid van een Duitse aanval tegen het Westen* ». Dat dokument gaf toe dat het moeilijk was om precies Hitlers intenties te bepalen, maar het beweerde dat indien Duitsland bewoog in het Westen, Groot-Brittannië het biezonderste aanvalsdoel zou zijn, terwijl de Duitse troepen tevens (door dreiging met luchtbombardementen of door een invasie van Nederland) de Fransen zouden afhouden van een hulpverlening aan Groot-Brittannië. Cadogan merkte op :

> « Er is altijd gesteld geworden dat de onafhankelijkheid van De Lage Landen van vitaal belang is voor dit land en in het huidig tijdperk van oorlogvoering in de lucht en onder zee schijnt zulks meer dan ooit waar te zijn. Ik ben van oordeel dat... eens in het bezit van Nederland en de Nederlandse kust, Duitsland ons voorwaarden zal willen opleggen, onder bedreiging... » (29).

Bij het lezen van die beoordeling, besloot Chamberlain dat het ministerkomitee voor Buitenlandse Zaken op 23 januari de Britse reaktie op de krisis zou bespreken (30).

Op 17 januari stelde de Britse militaire attaché te Brussel, Kolonel D.K. Paris, een rapport op voor de overheid in Londen, waarin hij de ware natuur

(28) *Harvey Diaries*, p. 245. De Britse delegatie onderbrak haar terugreis uit Rome om op 15 en 16 januari in Genève door te brengen en Harvey noteerde : « ...Ik lunchte met Masdyk, de korrespondent in Berlijn van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, die ons ten stelligste voorspelde dat Hitler tot het offensief zou overgaan in de lente. Hij is ervan overtuigd dat Hitler van plan is Nederland te bezetten om ons tot overgave te dwingen ; de extremisten... hebben de kontrole... hij dacht niet dat het Oekraïne-plan reeds rijp was. Ik stelde hem voor aan Halifax » (*Ibid.*, p. 245).

(29) *Cadogan Diaries*, p. 139-140.

(30) Zie *Harvey Diaries*, p. 245.

en de ernst van het wederzijds wantrouwen tussen de Fransen en de Belgen uiteenzette. Omdat zijn termijn van vier jaar te Brussel ten einde liep, had Kolonel Paris die morgen een bezoek gebracht aan zijn Franse tegenhanger, Kolonel Edmond Laurent, om meer te weten te komen omtrent de aktuele Belgische gevoelens ten opzichte van een samenwerking met de naburige demokratieën inzake verdedigingspolitiek. De Britse attaché berichtte evenwel : « Ik had duidelijk de indruk dat Kolonel Laurent niet evenveel echt vertrouwelijke informatie krijgt van Generaal Van den Bergen als ik ». Kolonel Paris leidde uit hun gesprek af dat de Fransen over geen precieze details meer beschikten betreffende de oorlogsinstrukties van het Belgisch landleger. Het meest zorgwekkend evenwel, gezien de te Londen heersende vrees voor de veiligheid van Nederland en België, was de attaché's mededeling dat Laurent gezegd had dat na Koning Leopolds zgn. « neutraliteitsrede » van 14 oktober 1936 « de Fransen een nieuw plan hadden moeten opstellen dat geen rekening hield met het sturen van divisies naar België ». Tot besluit van zijn opsomming van klachten over de onbevredigende aard (vanuit het standpunt van het Franse opperbevel) van de Frans-Belgische betrekkingen, zei Laurent dat een wenk van Groot-Brittannië aan het adres van België, een hernieuwing van stafbesprekingen voorstellend tussen Van den Bergen en Gamelin, « waarschijnlijk gunstiger zou onthaald worden dan om 't even wat de Fransen zelf zouden kunnen doen » ([31]).

Frankrijks diplomatieke taktiek bestond er blijkbaar in, gebruik te maken van Groot-Brittannië's veronderstelde gunstiger positie in Brussel om te trachten een wijziging teweeg te brengen van de Belgische politiek van strikte neutraliteit naar militaire samenwerking met Frankrijk. De Fransen geloofden dat Groot-Brittannië hen in die taktiek zou steunen omwille van zijn eigen bezorgdheid om de Duitse militaire bedreiging weg te houden van de Kanaalkust. Degelijk ingelicht omtrent de zwakte van het Britse expeditieleger voor Europese operaties, wisten de Fransen dat hun eigen leger jarenlang in Londen was beschouwd geworden als een daadwerkelijke garantie tegen een Duitse schending van België's neutraliteit. Laurents verklaring dat het Franse opperbevel zijn plannen had opgegeven om België ter hulp te komen door het sturen van troepen, was oneerlijk. Op dat ogenblik was Gamelin van plan het Franse eerste leger tenminste tot aan de Schelde te laten oprukken, zelfs al had de « onafhankelijkheidspolitiek » van de opeenvolgende Belgische regeringen te Brussel sinds 1936 het opstellen van een gemeenschappelijk Frans-Belgisch defensieplan belet. Door evenwel te laten verstaan dat zijn troepen een defensieve strategie zouden kunnen volgen, beperkt tot de verdediging van Frankrijks noordergrens, oordeelde Gamelin

(31) Optekening door Kolonel Paris van een gesprek met Kolonel Laurent op 17 januari 1939, Dokument nr. C677/G, « Historische Dienst van de Belgische Krijgsmacht », Brussel (voortaan H.D.B.K.), E.2.G., map 14 : *Documents Britanniques 1935 à 1940, Sous-dossier « 1939 »* ; er is jammer genoeg geen rapport over die ontmoeting overgebleven van Laurent aan de Franse overheid in de overeenkomstige map (nr. 7N2731) op Frankrijks *Service Historique de l'Armée de Terre* te Vincennes, in de nabijheid van Parijs.

dat hij de Britten voldoende zou kunnen afschrikken om ze aan te zetten tot démarches in Brussel die een kans boden om België opnieuw te integreren in een gemeenschappelijk front tegen Duitsland en de bindende Frans-Belgische militaire samenwerking te herstellen die Gamelin wenste. In geval van een dergelijke samenwerking zou Gamelin in staat zijn om, zonder vrees, de opmars van zijn eerste leger voor te bereiden naar zijn « optima » verdedigingslinie tegen een Duitse aanval — de Belgische stellingen aan het Albertkanaal, de Maas en Namen. Die opmars zou van zijn kant tegemoet komen aan Groot-Brittannië's streven om de territoriale integriteit van België te verzekeren. Ten slotte, indien de Franse troepen (door het herstel van overeenkomsten tussen de Franse en Belgische legerstaven) de mogelijkheid kregen stellingen in te nemen in België in geval van internationale spanning, zouden zij ideaal geplaatst zijn om, zo nodig, in Nederland binnen te dringen en Groot-Brittannië te bevrijden van het gevaar van een Duitse inpalming van de Nederlandse lucht- en onderzee-bases ([32]).

Aanvankelijk zag het er naar uit alsof de militaire diplomatie van het Franse opperbevel vruchten zou dragen. Het rapport van Kolonel Paris over zijn onderhoud met Laurent werd onmiddellijk naar Londen gestuurd. Het was begeleid door een nota van Sir Robert Clive (de Britse gezant te Brussel) aan Sir Orme Sargent (adjunkt-ondersekretaris op het ministerie van Buitenlandse Zaken), die beklemtoonde dat het duidelijk was « dat voor elke toenadering tussen de twee legerstaven (de Franse en de Belgische), de eerste stap van de Belgen moet komen ». Het standpunt van het ministerie van Buitenlandse Zaken polsend betreffende de wijsheid om stappen te Brussel te beginnen, suggereerde Clive dat « een wenk aan Generaal Van den Bergen, die zeer pro-Frans is, helemaal geen kwaad zou kunnen » ([33]).

Op 19 januari beraadslaagde Cadogan, op het ministerie van Buitenlandse Zaken, over de geruchten nopens een nakende Duitse aanval in het Westen met Sir Horace Wilson, Chamberlain industriële topadvizeur. De permanente ondersekretaris noteerde nadien in zijn dagboek : « Ik persoonlijk zou de verantwoordelijkheid niet willen op mij nemen, al die rapporten over het hoofd te zien. Het zal ons in elk geval niet schaden onszelf te harnassen tegen het bekomen van een schok binnen de zes weken — het zal ons slechts goed doen » ([34]). De Britse ambassadeur in Den Haag had in-

(32) Er bestaat een uitvoerige literatuur over de behandeling door Gamelin van het « Belgisch probleem ». De volgende werken zijn biezonder leerzaam in dat verband voor de periode vóór 1939 : *R.M.F.B.*, p. 17-41 ; Generaal Maurice GAMELIN, *Servir : Tome I, Les Armées françaises de 1940*, Parijs, 1946, p. 81-107 en *Tome II, Le Prologue du Drame, 1930 à août 1939*, p. 215-216, 239, 334 ; *Les exercices du Conseil Supérieur de la Guerre, 1936-1937 et 1937-1938, documents présentés par le Colonel Jean Delmas* in *Revue Historique des Armées*, 1979, nr. 4 (Vincennes, *Service Historique des Armées françaises*) ; Kolonel Pierre LE GOYET, *Le Mystère Gamelin*, Parijs, 1976, p. 217-224 ; en van dezelfde auteur *Missions de Liaison*, Parijs, 1978, p. 261-300.

(33) Sir R. Clive aan Sir O.G. Sargent, 17 januari 1939 (H.D.B.K., E.2.G., map 14 : *Documents Britanniques 1935 à 1940, Sous-dossier « 1939 »*).

(34) *Cadogan Diaries*, p. 140.

tussen polshoogte genomen bij de Nederlandse regering om te weten te komen hoe zij de internationale toestand beoordeelde en tezelfdertijd de Britse vrees onderstreept dat Nederland zelf in groot gevaar verkeerde.

Brussel begon weet te krijgen van die Britse diplomatieke aktiviteit. Na een gesprek met Patijn liet Baron Herry op 20 januari aan Spaak weten dat, alhoewel de Nederlandse algemene staf enkele aanvullende financiële kredieten bekomen had voor het oprichten van bijkomende versterkingen in Brabant en Limburg, de regering in Den Haag niet geneigd was geloof te hechten aan de geruchten over een nakende schending van haar grondgebied. Volgens Herry, zei Patijn : *Je ne crois vraiment pas à un danger de ce côté dans un avenir prochain. Je ne comprends pas l'inquiétude exprimée si souvent dans les milieux britanniques* ([35]).

Terwijl die geest van scepticisme overheerste in Nederland, kwam het Britse ministerkomitee voor Buitenlandse Zaken bijeen te Londen. Cadogan, wiens memorandum over *« De mogelijkheid van een Duitse aanval in het Westen »* als werkdokument voor de ministers gediend had, vond dat de mening van de toonaangevende politici eindelijk eensgezindheid begon te vertonen om een kordate houding aan te nemen tegenover Hitler. Die verandering van geestesgesteldheid was ongetwijfeld verklaarbaar door het feit dat de nieuwe nazi-bedreiging aangevoeld werd als een direkte en ernstige bedreiging van Groot-Brittannië's eigen veiligheid. Zulks was, welke ook de morele principes en gevoelens mochten geweest zijn, beslist *niet* het geval geweest gedurende de Sudeten-krisis van vier maanden vroeger. Nu, noteerde Cadogan, waren de ministers « ...volkomen bereid om het risico van een Duitse aanval onder de ogen te zien ». Chamberlain, Halifax en Sir Samuel Hoare (minister van Binnenlandse Zaken) « zegden allemaal dat wij moeten inspringen indien Nederland aangevallen wordt ». Een ander bewijs dat de Britten de bedreiging van Nederland ernstig namen blijkt uit het feit dat zij het nodig achtten de Amerikaanse president, Franklin Roosevelt, in te lichten over de redenen voor en de omvang van hun vrees voor een Europese oorlog. Die dag stelde Cadogan vast dat de Britse ministers « het eens waren om de Verenigde Staten in vertrouwen te nemen » ([36]). Oliver Harvey noteerde :

> « ...er werd beslist een telegram te sturen naar Washington om aan Roosevelt uiteen te zetten wat wij hoorden en vreesden, namelijk de mogelijkheid van een zet tegen het Westen ; erbij voegend dat in geval van een krisis wij de benoeming van drie neutrale scheidsrechters zouden kunnen voorstellen. Er werd eveneens beslist de stafoversten te gelasten met een studie van de strategische belangrijkheid van Nederland voor ons en van hetgeen wij konden doen om het te beschermen » ([37]).

(35) Baron Herry aan P.-H. Spaak, 20 januari 1939 (A.B.M.B.Z., map II. 984).

(36) *Cadogan Diaries*, p. 140 (notitie van 23 januari).

(37) *Harvey Diaries*, p. 247-248.

De Britse stafoversten legden in korte tijd twee memoranda voor die de regering een basis verschaften om een beslissing te nemen inzake het onderling verband van de Britse en de Nederlandse veiligheid. Het eerste ontleedde de vraag of Nederland al dan niet van zo'n vitaal strategisch belang was voor Groot-Brittannië dat een invasie ervan door Duitsland in Londen als een *casus belli* moest behandeld worden. Het tweede schetste de grote lijnen van de militaire maatregelen die Groot-Brittannië kon treffen om de verdediging van Nederland te versterken ([38]). Dit spoedig antwoord van de stafoversten was mogelijk doordat zij (in opdracht van het ministerie van Buitenlandse Zaken) sedert 12 januari een studie aan het maken waren omtrent de mogelijkheden van Frankrijk om aan een Duitse aanval te weerstaan in het geval dat in het begin van een konflikt (zoals in 1938 herhaaldelijk aan de Fransen werd gezegd) Groot-Brittannië slechts twee divisies over het kanaal zou sturen ([39]). Bij het bestuderen van de toestand hadden de stafoversten natuurlijk de Frans-Duitse machtsverhouding onderzocht. Zij hadden vanzelfsprekend ook gedacht aan het meest waarschijnlijke strategisch gevaar waaraan Frankrijk blootgesteld was — een Duitse aanval waarvan de spits uit gemotorizeerde en *Panzer*-eenheden zou bestaan en waarbij het Belgisch (en wellicht Nederlands) grondgebied zou geschonden worden om de linkerflank van de Maginot-lijn te omzeilen. Van Kolonel Fraser in Parijs en van Hore-Belisha hadden de Britse stafoversten reeds vernomen dat de snelheid van de Duitse herbewapening op zichzelf de Fransen een gevoel van kwetsbaarheid gaf ([40]). De zwakte van de militaire hulp die Groot-Brittannië van plan was naar Frankrijk te sturen was een verdere alarmerende faktor (Fraser had in december 1938 de mening van Kolonel Petibon bekendgemaakt : « dat de kwestie die de Franse algemene staf het meest stoorde, onze weigering was om de noodzakelijkheid te aanvaarden van een effektief leger ») ([41]). Ten slotte kenden de Britten het wantrouwen dat de betrekkingen tussen Parijs en Brussel kenmerkte en moesten zij de strategische gevolgen daarvan afwegen. Fraser had op dat wantrouwen gewezen en het werd beklemtoond door de nota's die op 17 januari door Sir Robert Clive en Kolonel Paris opgesteld werden. Die nota's versterkten het besef van het ministerie van Buitenlandse Zaken dat « de huidige betrekkingen tussen de Franse en de Belgische algemene staven... zijn hoogst onbevredigend van ons standpunt uit gezien » ([42]).

(38) Zie de papieren van de stafoversten nrs. 829 en 830, van 24 en 25 januari 1939 (*P.R.O.*, Serie 53, map 44).

(39) Zie instrukties van William Strang (ministerie van Buitenlandse Zaken) aan Kolonel Ismay (sekretaris van het *Committee of Imperial Defence*), 12 januari 1939 (*P.R.O.*, Serie F.O.371, map 22915).

(40) Zie hierboven, p. 9-11.

(41) Kolonel Fraser aan Sir E. Phipps, 23 december 1938 (*P.R.O.*, Serie F.O., map 22915).

(42) Nota van R. Barclay (ministerie van Buitenlandse Zaken) betreffende het memorandum van Kolonel Fraser van 22 december 1938 (*P.R.O.*, Serie F.O.371, map 21597).

De diplomatieke moeilijkheden veroorzaakt door Groot-Brittannië's tegenzin, in vroeger jaren en gedurende vroegere krisissen in de jaren 30, om de naburige kontinentale machten waarborgen van militaire hulpverlening te geven tegen de nazi-dreiging, werden nu scherp aangevoeld door de militaire leiders, de diplomaten en het kabinet in Londen. Te oordelen naar dagboeken en dokumenten uit die tijd, was Whitehall doordrongen van een atmosfeer van angst. De spanning steeg toen de Britten vernamen dat de Belgische minister van Landsverdediging blijkbaar geloofde dat de geruchten over een invasie van Nederland gegrond waren. In een gesprek met Kolonel Paris (medegedeeld aan de Britse ambassade te Brussel op 23 januari) zei Generaal Denis dat indien Nederland aangevallen werd « België ongetwijfeld zou tussenkomen. Een neutraal Nederland was geen bedreiging voor België, terwijl een door de Duitsers bezet Nederland een direkt gevaar betekende waaraan niet kon worden voorbijgegaan... ». Volgens Kolonel Paris was de minister van Landsverdediging van oordeel « dat de enige bron van bijstand te lande Frankrijk was » ([43]). De besluiten die uit dat gesprek van Denis met de Britse attaché getrokken werden, beïnvloedden in grote mate de heroriëntering van de politiek van Chamberlains regering. Deze begon nu te neigen naar een aanvaarding van militaire verplichtingen tegenover waarschijnlijke Europese bondgenoten om Hitlers volgende daad van agressie te stuiten. Wat de specifieke bedreiging van de Kanaalkust betreft, leidde Kolonel Paris uit Denis' oordeel af dat de kondities in Brussel gunstiger geworden waren voor een heropening van Brits-Belgische en Frans-Belgische stafgesprekken. De Britse militaire attaché stelde voor Frans-Belgische militaire kontakten voortaan te erkennen als « essentieel voor de gemeenschappelijke belangen » ([44]). Met die bemerking bedoelde hij waarschijnlijk dat dergelijke kontakten essentieel waren voor de *Britse* belangen. Dat besluit werd gelijktijdig in Londen getrokken, als gevolg van de informatie die er binnenkwam vanwege Kolonel Fraser en Sir Eric Phipps, de Britse ambassadeur in Frankrijk. Maar, nadat hij uiting gegeven had aan zijn mening dat de Belgische overheid gunstiger gezind geworden was tegenover de idee van een samenwerking met Frankrijk en Groot-Brittannië inzake defensie, voegde Kolonel Paris er de misleidende voorspelling aan toe dat België (omwille van Generaal Denis' gevoelens) weldra een dergelijke samenwerking zou kunnen begroeten ([45]). Zo werd het ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen ertoe verleid te denken dat de Belgische regering bereid was een verzaking van haar onafhankelijkheidspolitiek te overwegen en te bespreken.

24 januari werd in Londen doorgebracht met het opstellen van de tekst van het telegram aan Roosevelt, dat het ministerkomitee voor Buitenlandse Zaken daags voordien overeengekomen was naar Washington te sturen. Te-

(43) Optekening door Kolonel Paris van een gesprek met Generaal Denis op 23 januari 1939 (H.D.B.K., E.2.G., map 14 : *Documents Britanniques, 1935 à 1940, Sous-dossier « 1939 »*).

(44) *Ibid.*

(45) *Ibid.*

gen de avond was het telegram goedgekeurd geweest door Chamberlain en, in Halifax' naam, naar het Witte Huis gestuurd. Ook werd een afschrift overhandigd aan Herschel Johnson, *chargé d'affaires* op de Amerikaanse ambassade te Londen, die aan Cadogan zei dat de inhoud ervan hem « echt ziek maakte » ([46]). Zoals Professor David Dilks heeft laten opmerken : « Het telegram... is merkwaardig, niet alleen omdat het de moeilijkheid aantoont om geheime informatie te evalueren, maar ook omdat het de legende vernietigt van een benevelde (Britse) administratie die slechts uit rooskleurige dromen ontwaakte door de gebeurtenissen van maart » ([47]). (De aanhechting door Duitsland van Bohemen en Moravië, in strijd met het akkoord van München van september 1938).

Het lange Britse telegram betoonde dat de regering-Chamberlain niet zeker was of Hitler een beslissing genomen had in verband met zijn volgende aanval. Duitsland beschikte over verschillende mogelijkheden, aldus het telegram. Eén daarvan was « een plotse luchtaanval, zonder voorwendsel, op Engeland... gevolgd door land- en zee-operaties tegen de Westerse machten ». Men liet opmerken dat « nauwkeurige informatie » verkregen werd van een niet genoemde, maar « hooggeplaatste » Duitser, volgens dewelke « voorbereidingen voor zulk een slag nu in gang zijn ». Een andere Duitse optie (zonder daarbij de mogelijkheid van een gelijktijdige luchtaanval op Engeland uit te sluiten) was « een aanval op Nederland ». Het telegram vervolgde : « De President zal de recente verslechtering van de Duits-Nederlandse betrekkingen opgemerkt hebben, evenals de kritiek van de Duitse pers op Nederland. Eens in het bezit van Nederland en de Nederlandse kust, zou Duitsland ons voorwaarden willen opleggen en Frankrijk verlammen ». De Britse boodschap sprak ook van « berichten volgens dewelke bevelen uitgevaardigd geweest zijn voor een mobilisatie (in Duitsland) rond middenfebruari ». Onze inlichtingen tonen aan, zo werd aan Roosevelt gezegd, dat Duitsland « een aanval op de Westerse mogendheden overweegt als inleiding tot een daarop volgende aktie in het Oosten ». Ten slotte zei het telegram :

> « In geval Duitsland ruzie zoekt met Nederland, overweegt de regering van Zijne Majesteit de wenselijkheid om, als voorzorgsmaatregel en uit taktische overwegingen, onmiddellijk gereed te staan met een voorstel aan beide regeringen om een komitee van drie scheidsrechters te laten aanduiden door neutrale regeringen. Een dergelijk voorstel zou wellicht geen uitwerking hebben, maar indien Duitsland een arbitrage zou verwerpen of er zich zou over heenzetten, zou de uitslag klaar zijn en de regering van Zijne Majesteit een *locus standi* hebben voor geschikte aktie » ([48]).

De Britse idee om een arbitrage voor te stellen in geval van een inval in Nederland werd als noodzakelijk beschouwd omwille van het ontbreken van een Brits-Nederlands verdedigingsverdrag. De Fransen koesterden echter

(46) *Cadogan Diaries*, p. 141.
(47) *Ibid.*
(48) *Ibid.*, p. 141-144 (een weergave van de tekst van het Britse telegram van 24 januari 1939 aan President Roosevelt).

een tijd lang de verdenking dat dit een nieuwe Britse uitvinding was om te vermijden andere bedreigde landen ter hulp te komen ([49]).

Dat telegram aan Washington toont evenwel aan dat de Britse regering het waard vond verklaringen van Roosevelt uit te lokken om te trachten de internationale spanning te verlichten. Het toont aan welk belang de Britten eraan hechtten, in de ogen van de politieke opinie van de Verenigde Staten een standpunt van morele oprechtheid in te nemen. Vooraleer een militaire aktie tegen een Duitse aanval aan te gaan, wilde Groot-Brittannië er zeker van zijn dat de Amerikaanse bewindslieden een dergelijke aktie zouden beschouwen als een gerechtvaardigde beveiliging van de principes van nationale integriteit en onafhankelijkheid die de Verenigde Staten zelf openlijk belijdden. Op het vlak van de strategische noodzakelijkheid, wisten de Britten dat, om een lange oorlog te kunnen doorstaan waarvan verwacht werd dat hij een herhaling zou worden van de uitputtingsslag van 1914-18, zij tenminste de welwillende neutraliteit van de Amerikanen nodig hadden voor de levering van wapens, grondstoffen en financiële kredieten. Daarom deed Groot-Brittannië al het nodige om te verzekeren dat een oorlogsverklaring omwille van Nederlands integriteit de Amerikaanse goedkeuring zou wegdragen.

Roosevelt reageerde op de in het Britse telegram uitgedrukte vrees door de Nederlandse ambassadeur te Washington op een bijeenkomst in het Witte Huis te ontbieden. Op die bijeenkomst verwittigde de Amerikaanse president dat drie verschillende bronnen aanduidden dat een Duitse aanval tegen Nederland nakend was. Tegen 26 januari was Roosevelts alarmsein op zijn beurt aan de regering-Colijn overgemaakt geworden ([50]).

Intussen ontvingen Chamberlains ministers in Londen het memorandum van de stafoversten omtrent de betekenis van Nederlands integriteit voor de strategische positie van Groot-Brittannië. Of men al dan niet de oorlog moest verklaren om Nederland ter hulp te komen tegen een Duitse inval, was een « unfaire vraag » richten tot de militaire specialisten, zoals Generaal Sir Henry Pownall (direkteur van de militaire operaties en de inlichtingendienst van het Britse leger) in zijn dagboek noteerde. « De Fransen weten », voegde hij er evenwel aan toe, « dat wij De Lage Landen als vitaal beschouwen voor onze veiligheid en zij gebruiken dat als een hefboom... » ([51]). Groot-Brittannië was natuurlijk behept met een historische angst, een poten-

(49) De verdenking dat Groot-Brittannië eraan dacht de rol van « makelaar » te spelen tussen Frankrijk en Italië, of tussen Duitsland en Nederland, werd op 6 februari 1939 geuit door Daladier tegenover de Amerikaanse ambassadeur te Parijs, William C. Bullitt. Zie Orville H. BULLITT (Uitgever), *For the President, Personal and Secret : Correspondence between Franklin D. Roosevelt and William C. Bullitt*, Londen, 1973, p. 308-311.

(50) A. de Vitrolles aan G. Bonnet, 27 januari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIII, dok. nr. 438, p. 798-799).

(51) Brian J. BOND (Uitgever), *Chief of Staff : the diaries of Lieutenant-General Sir Henry Pownall*, Deel 1, 1933 tot 1940, Londen, 1972, p. 183, notitie van 23 januari 1939.

tieel vijandige macht de Kanaalkust te zien kontroleren. De Britse stafoversten erkenden dan ook dat Nederlands integriteit en onafhankelijkheid van het grootste belang waren voor het Verenigd Koninkrijk en verklaarden dat zij zich niet zouden verzetten, op militaire gronden, tegen een beslissing van de regering om de hulp van Groot-Brittannië aan Nederland te verlenen.

Maar de Britse stafoversten waarschuwden op ondubbelzinnige wijze hun regering in verband met de zwakte van de troepen die beschikbaar waren om naar Europa gestuurd te worden met dat doel. « Niets van wat wij zouden kunnen ondernemen... », verklaarden zij, zou beletten dat Nederland « uiteindelijk of zelfs heel vlug onder de voet zou gelopen worden door Duitsland ». Groot-Brittannië's kleine *Field Force* (de naam die toen gegeven werd aan het expeditiekorps van het Britse leger) zou het nuttigst ingezet worden in Frankrijk, oordeelden zij, naast Gamelins legers. Zij gaven toe dat die inzet Duitslands onderwerping van Nederland niet zou uitstellen, maar meenden dat zulks aan de Franse en Belgische regeringen zou aantonen dat Groot-Brittannië er zich van bewust was « dat het niet opnemen van zulk een uitdaging Duitsland in een overheersende positie zou plaatsen in Europa en de *Wehrmacht* een groot initiaal voordeel zou verlenen in een daarop volgende aanval op ons land ». Daarenboven vonden zij dat een duidelijke uitdrukking van de Britse intentie om de naburige Westerse demokratieën te steunen, Gamelin zou aanmoedigen om, in een krisis, Franse divisies naar voren te schuiven ter ondersteuning van het Belgisch leger. De Britse militaire leiders meenden dat in geval van een aanval in het Westen enkel Franse troepen België konden redden van een overrompeling zoals in Nederland ([52]). Zo bevond Gamelins strategisch belang om het recht te krijgen tot een preventieve militaire intocht in België zich in overeenstemming met de Britse vereiste om de Duitsers de Nederlandse en Belgische havens en luchtbases te ontzeggen. Op die manier vielen de Frans-Britse politieke en strategische belangen eindelijk samen in januari 1939. In ruil voor de Britse « démarches » en militaire diplomatie in de draaischijf Brussel, waren de Fransen in staat de regering-Chamberlain de strijdkrachten aan te bieden waarmee kon worden weerstaan aan Hitlers poging om bezit te nemen van De Lage Landen.

Het Britse kabinet kwam op 25 januari bijeen in Downing Street nr. 10 om, in het licht van het advies van de stafoversten, de te volgen politiek te bespreken in verband met het gevaar dat Nederland bedreigde. Chamberlains mening was dat « ...indien Duitsland Nederland aanviel, (wij) zouden gedwongen zijn tussen te komen... ». Hoare drong aan op vaste verplichtingen en stelde voor stafgesprekken te beginnen met de Nederlanders. Hij voegde eraan toe : « Onze kontakten met de Franse en Belgische legerstaven zouden vaster moeten worden ». Halifax daarentegen (door Bland ingelicht over het Nederlandse scepticisme in verband met de geruchten over een Duitse dreiging), zei dat een militaire samenwerking zou kunnen afgewezen worden,

(52) Papieren van de stafoversten nr. 830, hierboven vermeld in noot 38.

omdat « de Nederlanders zeer gesloten waren en zich in het verleden heftig verzet hadden tegen elke aktie die zou kunnen leiden tot een verdachtmaking van hun neutraliteit... ». Ook Hore-Belisha raadde aan tot voorzichtigheid. Hij herinnerde zijn kollega's van het kabinet aan Groot-Brittannië's onbeduidende mogelijkheid om Nederland militair te helpen. De bijeenkomst eindigde met een akkoord om Nederland ter hulp te komen, al zou die beslissing geheim gehouden worden om welke beschuldiging van provokatie tegenover Duitsland te vermijden. De kwestie van het opnemen van stafgesprekken met België werd verwezen naar een nieuwe bijeenkomst van het ministerkomitee voor Buitenlandse Zaken ([53]).

Dat komitee vergaderde 's anderendaags en besprak het memorandum van de stafoversten met betrekking tot de draagwijdte van de militaire aktie die Groot-Brittannië in staat was te voeren ter ondersteuning van de Nederlandse verdediging tegen een agressie. De stafoversten beklemtoonden eens te meer dat zij verplicht waren « een Duitse inval in Nederland als een direkte bedreiging van onze veiligheid te beschouwen », maar zij schetsten een somber beeld van Groot-Brittannië's bekwaamheid om die bedreiging op te vangen. Het Nederlandse leger, zeiden zij, was « slecht uitgerust en onvoldoende geoefend ». De Britten geloofden dat het op korte tijd door de *Wehrmacht* zou verpletterd worden en dat « Nederlands uiteindelijk lot zou afhangen van het verder verloop van de oorlog ». De stafoversten besloten met de bemerking dat noch de twee divisies van de Britse *Field Force* noch de tussenkomst van de *Royal Air Force* de nederlaag van de Nederlanders konden uitstellen ([54]). Het ministerkomitee voor Buitenlandse Zaken besliste niettemin dat het gevaar dat De Lage Landen (in Britse spreekwijze : Nederland *en* België) liepen, stappen rechtvaardigde voor het opnemen van stafgesprekken met België en Frankrijk. Terwijl zij hun machteloosheid om Nederland te beschermen aanvaardden, hoopten de Britten tenminste te beletten dat België op zijn beurt zou overweldigd worden. Chamberlain gaf zijn tegenstand op tegen het voeren van militaire onderhandelingen met de Westeuropese machten. Hij zei dat het noodzakelijk was « onze houding ten opzichte van die kwestie te veranderen ». In zijn streven naar het verzekeren van een Westerse solidariteit tegen Hitler, verzoende Groot-Brittannië zich eindelijk met « regelmatige periodieke kontakten met de Franse (en Belgische) legerstaven ». Lord Halifax kreeg opdracht onmiddellijk stappen te doen om te trachten wederzijdse defensieakkoorden tot stand te brengen met de regeringen Daladier en Spaak ([55]). Terwijl Gamelin tevreden was over het feit dat de Britten eindelijk voorstanders waren van zulke overeenkomsten, zouden de Britten zelf nog ervaren hoe diep het Nederlandse en

(53) Zie de besluiten van het kabinet (39) van 25 januari 1939 (*P.R.O., Cabinet Series, File* CAB.23/97 en *Harvey Diaries,* p. 248).

(54) Zie papieren van de stafoversten nr. 830, hierboven vermeld in noot 38.

(55) Zie het rapport van het ministerkomitee voor Buitenlandse Zaken van 27 januari 1939 over een mogelijke Duitse aanval tegen Nederland (*P.R.O., Cabinet Series, File* CAB.27/624 — *Harvey Diaries,* p. 248 en *Cadogan Diaries,* p. 144).

vooral het Belgische wantrouwen geworteld was tegenover de idee van een alliantie tussen de Westerse demokratieën.

De Britten begonnen de moeilijkheden te verstaan die hun nieuwe politiek te wachten stond, wanneer het ministerie van Buitenlandse Zaken in aktie trad om de waarschijnlijkheid te polsen van een Nederlandse weerstand tegen de verwachte Duitse aanval. Het ministerie van Buitenlandse Zaken vreesde dat Frankrijk en België niet heftig zouden reageren indien zij met een agressie tegen Nederland alléén gekonfronteerd werden. Verder achtte men het mogelijk dat de nazi-propaganda de Nederlandse wil om te weerstaan zou kunnen aanvreten, Duitsland enige kans gevend om zijn slag thuis te halen zonder oorlog. Daarom stuurde Cadogan op 26 januari, 's avonds, een telegram naar de Britse ambassadeur in Den Haag, om hem te laten weten dat een verklaring voorbereid werd in Londen over het standpunt van Groot-Brittannië in geval van een Nederlands-Duitse krisis. Sir Neville Bland kreeg opdracht zo spoedig mogelijk na te gaan welke houding de regering-Colijn vermoedelijk zou aannemen mocht Hitler een ultimatum richten tot (of een aanval doen op) Nederland ([56]). Als gevolg daarop bracht Bland op 27 januari een bezoek aan het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken. Daar herhaalde hij opnieuw de geruchten over een nakende Duitse aktie en probeerde hij het waarschijnlijke antwoord van Nederland uit te vissen. In de loop van de dag stuurde de ambassadeur drie telegrammen naar Londen, waarin hij zijn bevindingen meedeelde. In het eerste zei hij dat Nederland nu een verwittiging uit de Verenigde Staten gekregen had omtrent de dreigende nabijheid van een « bliksemsnelle inval in Nederland ». Bland berichtte dat indien dat gebeurde hij geloofde « dat de Nederlanders letterlijk tot de laatste sloot zouden vechten » ([57]). Dat was een aanmoediging voor de Britten, evenals het tweede telegram van Bland die dag, dat meldde dat de ambassadeur met Patijn gesproken had en dat die gevraagd had om rond half-februari in het geheim Halifax te ontmoeten in Londen, zodat de Britse politiek tegenover Nederland omstandig zou kunnen besproken worden ([58]). Zorgwekkend voor Londen echter was Blands derde mededeling, dat (na Patijns mening overgemaakt te hebben dat Groot-Brittannië « zich niet achteraf zou kunnen houden terwijl Nederland bezet wordt... ») de vraag stelde : « Ik vraag mij af wat wij zouden kunnen doen in het geval dat Nederland dermate aan de Duitse invloed zou onderworpen worden dat het zich niet gedwongen zou voelen te vechten, maar dat de afgedwongen toegevingen... een ernstige bedreiging zouden vormen voor ons ? » ([59]).

Te Londen zag men in dat indien druk (van militaire of niet-militaire aard) werd uitgeoefend op Nederland, de houding van België beslissend zou

(56) Zie Roham BUTLER en E.L. WOODWARD (Uitgevers), *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, Third Series, Volume IV* (voortaan *D.B.F.P.*, 3, IV), dok. nr. 18, Sir A. Cadogan aan Sir N. Bland, 26 januari 1939.

(57) Sir N. Bland aan Sir A. Cadogan, 27 januari 1939 (*D.B.F.P.*, 3, IV, dok. nr. 27).

(58) Sir N. Bland aan Sir A. Cadogan, 27 januari 1939 (*ibid.*, dok. nr. 30).

(59) Sir N. Bland aan Sir A. Cadogan, 27 januari 1939 (*ibid.*, dok. nr. 39).

zijn om de Britse hulpverlening aan Nederland mogelijk te maken of te beletten. De Belgische medewerking was essentieel om een weg te openen waarlangs Frans-Britse militaire versterkingen zouden kunnen gestuurd worden naar Nederlandse troepen die zich westwaarts zouden terugtrekken als gevolg van een aanval van de *Wehrmacht*.

Nog op 27 januari, stuurde ook Arnauld de Vitrolles twee telegrammen naar Parijs in verband met de ontwikkeling van het klimaat in Den Haag. Het eerste was vergezeld van een vertaling van het telegram dat de Nederlandse ambassadeur in Washington daags voordien aan zijn regering gestuurd had. Die tekst had de waarschuwingen van de Verenigde Staten in verband met een mogelijke Duitse aanval overgemaakt en meldde dat *dans un ou plusieurs projets, dont aucun ne viserait la Belgique, il est question d'un conflit avec les Pays-Bas que voudrait provoquer l'Allemagne au cours des mois prochains*... De tekst voegde eraan toe dat de Nederlandse ambassadeur gevraagd had of Nederland alléén zou staan *dans le cas où cette hypothèse se réaliserait*. Hij zei dat Roosevelt hem geantwoord had dat :

> *Cela dépendrait de la Grande-Bretagne. Dans l'absence d'une convention néerlando-britannique le Président prévoit que la Grande-Bretagne ne pourrait intervenir qu'après un refus de la part de l'Allemagne de régler l'incident provoqué par des moyens pacifiques... Le Président déclara voir pour les Pays-Bas un avenir de quasi-dépendance, Rotterdam et Amsterdam constituant des ports francs allemands et le pays tout entier étant incorporé dans l'économie allemande* (60).

In zijn begeleidende bemerkingen voor Georges Bonnet, zei de Vitrolles dat bij het overhandigen van het afschrift op het ministerie van Buitenlandse Zaken, Patijn verklaard had dat *il escompte l'appui de l'Angleterre pour résister à la pression dont son gouvernement pourrait être l'objet... et espère que l'entente franco-anglaise jouerait dans cette hypothèse*. De Vitrolles liet ook opmerken dat, vermits Roosevelts inlichtingsbronnen niet ruchtbaar gemaakt geweest waren, het mogelijk was dat zij allemaal, in een kringloop, voortkwamen van de Britse verwittiging aan Nederland in december 1938 — en niet van enige nieuwe informatie die de Amerikanen zelf ontdekt hadden (61). Ten aanzien van die mogelijkheid van « vreesaanjagerij », en zelfs van diplomatieke chantage, door Groot-Brittannië, had Patijn, aldus de Vitrolles, *exprimé le désir de recevoir communication des précisions que le gouvernement français pourrait recevoir à ce sujet* (62). De onzekerheid, evenzeer als de vrees, woog nu op het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken. Indien zij werkelijk bedreigd waren, wensten de Nederlanders de hulp van Groot-Brittannië. Van een andere kant, was de vermeende bedreiging zelf iets anders dan een gewetenloos Brits uitvindsel ?

Zoals de Vitrolles in zijn tweede telegram van 27 januari aan Parijs be-

(60) A. de Vitrolles aan G. Bonnet, 27 januari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIII, dok. nr. 438, p. 799).
(61) *Ibid.*, p. 798.
(62) *Ibid.*, p. 799.

richtte, uitte de Duitse vertegenwoordiger in de Nederlandse hoofdstad *les protestations les plus assurantes de la part de son gouvernement et ne cesse de protester en son nom contre les projets qui lui sont prêtés.* De Nederlanders wisten niet wie te geloven. Er bestond een neiging om geen rekening te houden met de Britse verwittigingen. *L'espoir relatif,* liet de Vitrolles opmerken, *est renforcé par les communications du ministre hollandais à Berlin* ([63]). De laatste belangrijke gebeurtenis van die dag was de terugkeer van Baron Herry naar Brussel om op het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken een ooggetuige-verslag uit te brengen over zijn bevindingen inzake de bedreiging waaraan Nederland blootstond. Volgens de mémoires van Graaf Robert Capelle (privé-sekretaris van Koning Leopold), was Herry *porteur d'un message pour le roi et son gouvernement : le président Roosevelt prévient que la Hollande court de graves dangers venant de l'Allemagne ; la Belgique ne sera pas menacée* ([64]). Het meespelen van de Amerikaanse diplomatie was dus, van het Britse standpunt uit gezien, volledig nutteloos geweest. Op de avond van 27 januari legden zowel de Nederlandse als de Belgische bewindslieden, dank zij de inlichtingen die zij bekomen hadden uit Washington, meer en meer scepticisme aan de dag voor wat betreft de geruchten omtrent de Duitse plannen in het Westen. Erger nog (voor de Britten) was het feit dat België (van vitaal belang in de Britse strategische berekeningen) nu reden had om te geloven dat het zelf geen risico liep — en het behoud van zijn strikte onafhankelijkheid gerechtvaardigd was. Nederland was nog steeds bezorgd, zeker — maar niet voldoende om te trachten een militaire samenwerking met Leopolds regering te herstellen of de doorgang door België te bekomen voor Frans-Britse troepen die Nederlands verdediging zouden komen ondersteunen.

Op 28 januari, te Londen, stuurde Halifax ten eerste instrukties naar de ambassadeurs Phipps en Clive om een geheim memorandum over te maken aan de Franse en Belgische regeringen. Dat memorandum beklemtoonde het Britse voornemen om een aanval op Nederland als een *casus belli* te behandelen. De Britse ambassadeurs werden verzocht al het mogelijke te weten te komen omtrent de waarschijnlijke politiek die Parijs en Brussel zouden volgen moest een schending van het Nederlands grondgebied plaats hebben. Om de kritiek te weerleggen dat de Britse politiek alleen maar het eigen belang diende, gaf Halifax zijn diplomaten de opdracht een aanval op Nederland af te schilderen als « een direkte bedreiging voor de veiligheid van de Westerse machten » ([65]). De Britten hoopten dat de vrees van België spoedig zou leiden tot een verzoek om bijstand en dat zulks een gelegenheid zou bieden voor het hervatten van een samenwerking tussen de Britse, Franse en Belgische algemene staven. Ten tweede ontbood Halifax de Belgische ambassadeur te Londen, Baron Emile Cartier de Marchienne, op het ministerie van Buiten-

(63) A. de Vitrolles aan G. Bonnet, 27 januari 1939 (*ibid.*, dok. nr. 439, p. 799-800).
(64) Graaf Robert CAPELLE, *Dix-huit ans auprès du roi Léopold,* Parijs, 1970, p. 144.
(65) Lord Halifax aan Sir E. Phipps en Sir R. Clive, 28 januari 1939 (*D.B.F.P.*, 3, IV, dok. nr. 45). Zie ook *Cadogan Diaries,* p. 145.

landse Zaken voor raadplegingen. De Britse minister van Buitenlandse Zaken rapporteerde dat Baron Cartier « niet kon voorspellen welke de gevoelens van zijn regering zouden zijn mocht Nederland aangevallen worden... maar hij gaf mij de indruk dat België zou wensen er buiten te blijven, tenzij het gedwongen werd eraan deel te nemen door zelf het voorwerp van een aanval te zijn » ([66]). Van zijn kant lichtte de Belgische ambassadeur de sekretaris van de Koning telefonisch in over dat gesprek. De mémoires van Graaf Capelle vermelden daaromtrent : *Cartier a confirmé au ministre anglais la volonté inébranlable de la Belgique de respecter sa politique d'indépendance* » ([67]).

Op 29 januari overhandigde Clive het Brits memorandum over de vermoede Duitse aktie in het Westen aan België's nieuwe minister van Buitenlandse Zaken, Paul-Emile Janson ([68]). Het memorandum schetste de hypotese van een Duitse aanval in twee fasen : ten eerste de onderwerping van Nederland ; ten tweede een offensief doorheen België met als doel het verslaan van Frankrijk door de Maginot-lijn te omzeilen. De Britten beklemtoonden dat de eerste fase van die aanval niet alleen Groot-Brittannië zou bedreigen door de installatie van Duitse troepen op Nederlandse bases, maar een bedreiging zou betekenen voor de Belgische verdedigingslinie van Luik tot Antwerpen ([69]). De Britse démarche werd koel onthaald te Brussel. Die avond kwamen Janson, Van Langenhove, Van Zuylen en Capelle samen om het memorandum te bespreken en een antwoord op te stellen. Er schijnen geen biezonderheden bewaard gebleven te zijn over die bijeenkomst ([70]). Het blijkt echter duidelijk uit Van Zuylens mémoires dat in 't algemeen het Belgisch ministerie van Buitenlandse Zaken in dat stadium de verdenking koesterde dat *les Alliés cherchaient à nous embrigader, en vue de la lutte prochaine.* Van Zuylen liet opmerken dat, alhoewel de Britten verschillende mogelijke oorzaken voor een konflikt opsomden, *aucun indice ou fait précis n'était allégué pour établir la vraisemblance ou la probabilité de ces hypothèses* ([71]). Het was in die zin dat door België op Clive's initiatief zou geantwoord worden.

Intussen overhandigde Sir Eric Phipps, te Parijs, een identiek memorandum aan het Quai d'Orsay ([72]). De Fransen waren (net zoals hun Belgische tegenspelers) voorbereid op die démarche doordat de inhoud ervan reeds op 28 januari uitgestippeld geweest was aan Charles Corbin, hun ambassadeur te Londen, door Lord Halifax. Corbin had, zoals hij aan Bonnet meedeelde,

(66) Lord Halifax aan Sir R. Clive, 28 januari 1939 (*ibid.*, dok. nr. 45).

(67) CAPELLE, *op. cit.*, p. 144-145.

(68) Zie VAN ZUYLEN, *Les Mains Libres...*, p. 462. Janson had Spaak opgevolgd op het ministerie van Buitenlandse Zaken in een reorganizatie van de regering.

(69) Zie V.O., *Albert Ier, Léopold III*, p. 317-318.

(70) Ons bewijs dat de bijeenkomst plaats had komt van Graaf Capelle. Zie zijn *Dix-huit ans auprès du roi Léopold*, p. 145.

(71) VAN ZUYLEN, *Les Mains Libres...*, p. 462.

(72) *Annexe à la note du Directeur Politique du 29 janvier 1939* (*D.D.F.*, 2, XIII, dok. nr. 454, p. 821-823).

reeds de Britse minister van Buitenlandse Zaken verwittigd dat Frankrijk meer bezorgd was over een Duitse aktie tegen Zwitserland, *terrain de jonction éventuel entre les forces allemandes et italiennes,* dan tegen Nederland, waaromtrent *nos renseignements... ne concordaient pas entièrement avec ceux du gouvernement anglais* ([73]). Wanneer Phipps op 29 januari zijn memorandum overhandigde, kreeg hij van Emile Charvériat, direkteur van de politiek op het Quai d'Orsay, te horen dat in de ogen van de Fransen *il serait vain de considérer sous le seul aspect d'une attaque contre les Pays-Bas l'éventualité d'un conflit prochain* ([74]). Die avond vernam Phipps nog meer omtrent Frankrijks beoordeling van de situatie, wanneer hij Daladier en Bonnet ontmoette. De Fransen toonden zich meer bezorgd over hun zuidelijke en Noord-Afrikaanse flanken. Zij lieten verstaan dat men zich niet te veel moest verlaten op de vastberadenheid van de Nederlanders om te vechten indien zij aangevallen werden en Daladier gaf uiting aan zijn biezondere vrees dat Frankrijk het slachtoffer zou kunnen worden van een uitgebreid Duits-Italiaans offensief doorheen Nederland, Zwitserland en Tunesië ([75]). Blijkbaar volgde de Franse eerste minister, in zijn gesprek met Phipps, het taktisch advies dat Charvériat vroeger op de dag gegeven had, nl. dat *il n'est pas sans intérêt de voir le gouvernement britannique se présenter en demandeur et rechercher lui-même notre concours ; il est même essentiel de saisir l'occasion pour fixer cette attitude et en tirer les conséquences pratiques* ([76]). In elk geval wees Phipps bericht over die gesprekken erop dat alhoewel de Fransen... « van oordeel zijn dat een Duitse overval op Nederland als een *casus belli* moet beschouwd worden, of Nederland beslist zich te verdedigen of niet », er een *contrepartie* zou geëist worden in de vorm van Britse maatregelen voor een bescherming van Zwitserland van dezelfde aard als die voor een bescherming van Nederland en om Frankrijk zelf te verdedigen ([77]).

De Franse ministers en de ambtenaren van het Quai d'Orsay wijdden de 30e en 31e januari aan het opstellen van hun antwoord op het Brits memorandum. Alhoewel zij niet overtuigd waren van de ernst of de nabijheid van het gevaar voor Nederland waaraan de Britten geloofden, besloten de Fransen het maximum aan politiek kapitaal te trekken uit de uiterste zenuwachtigheid die de regering-Chamberlain ten toon spreidde. Een nota van Henri Hoppenot, *sous-directeur d'Europe* op het Quai d'Orsay, gewaagde van *les traces d'une rédaction précipitée et d'une certaine impulsion émotive* in het Britse memorandum ([78]). Hoppenot liet opmerken dat de vrees van Lon-

(73) C. Corbin aan G. Bonnet, 28 januari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIII, dok. nr. 445, p. 807-809).

(74) *Note du Directeur Politique,* 29 januari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIII, dok. nr. 454, p. 819-821).

(75) Sir E. Phipps aan Lord Halifax, 29 januari 1939 (*D.B.F.P.*, 3, IV, dok. nrs. 51, 53 en 54).

(76) *Note du Directeur Politique,* 29 januari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIII, dok. nr. 454, p. 820).

(77) Zie noot 75, dok. nr. 51.

(78) *Note du Sous-Directeur d'Europe au sujet de l'aide-mémoire remis par l'ambassade de Grande-Bretagne le 29 janvier,* 30 januari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIII, dok. nr. 460, p. 830).

den omtrent het lot van Nederland steunde op, misschien twijfelachtige, in elk geval beperkte, informatie verkregen uit Duitse en vreemde bronnen. Men stelde vast dat, in de Britse analyse, *un seul fait précis est cité : la formation en Bavière d'un régiment de réserve composé de recrues libérées d'obligations militaires. C'est un indice intéressant, mais un peu grêle* (79). Het Quai d'Orsay was er zich van bewust dat het een unieke gelegenheid kreeg om zowel een kontinentale verbintenis los te krijgen van Chamberlain als de Britse invloed te gebruiken om de koelheid van de Belgische houding tegenover Frankrijk te wijzigen. Hoppenot vond dat Frankrijks onmiddellijk voornemen het afdwingen moest zijn van een onherroepelijke en onvoorwaardelijke verbintenis van Groot-Brittannië om te vechten voor de onaantastbaarheid van de Westerse machten, want, waarschuwde hij, het is :

> *...singulier que la note anglaise, après avoir souligné la gravité que présenteraient les conséquences d'une invasion de la Hollande par l'Allemagne... subordonne l'existence d'un* casus belli *à la condition d'une résistance du gouvernement hollandais à l'agression. Ce qui paraît indiquer que si le gouvernement des Pays-Bas livrait passage aux forces allemandes, le gouvernement britannique s'inclinerait, malgré ses conséquences, devant le fait accompli* (80).

Hoppenots zienswijze stemde overeen met de opvattingen die Daladier en Bonnet, op 29 januari, reeds in privé kenbaar gemaakt hadden aan Phipps. Het Franse standpunt was samengevat in het antwoord van het Quai d'Orsay van 1 februari op het Britse memorandum. De hierna volgende weergave van de fundamentele paragraaf van het Franse dokument laat duidelijk zien hoe diep het Quai d'Orsay ervan overtuigd was eindelijk het initiatief heroverd te hebben in de onderhandelingen over veiligheidsakkoorden met de Britten :

> *Le gouvernement français,* zo luidt het, *estime que le risque auquel sont exposées... les puissances occidentales est égal pour toutes ces puissances et doit être envisagé comme indivisible. Il considère que leur sécurité se trouverait directement menacée quelle que fût la direction initiale de l'attaque allemande ou italienne... et il lui paraît impossible de concevoir une localisation du conflit... Cette situation crée donc en fait une communauté de risque qui doit logiquement entraîner une solidarité de fait en présence de toute attaque non provoquée... Le gouvernement français tiendrait, d'autre part, à être assuré qu'une invasion de la Suisse, aussi bien qu'une invasion de la Belgique, devant constituer également une menace directe à la sécurité des puissances occidentales, serait, au même titre qu'une invasion de la Hollande, considérée dès maintenant comme de nature à justifier et déterminer la décision envisagée par le gouvernement britannique* (81).

Het Franse vertrouwen inzake de waarschijnlijke reaktie van de regering-Chamberlain was niet misplaatst. De Britten waren voldoende bezorgd over de strategische gevaren voor hun eigen land die volgens hen zouden voortspruiten uit een Nederlandse ineenstorting, om bereid te zijn akkoord te gaan

(79) *Ibid.*

(80) *Ibid.*, p. 831.

(81) *Communication du Département à l'Ambassade de Grande-Bretagne à Paris*, 1 februari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIV, dok. nr. 5, p. 7-8).

met gelijk welke redelijke stappen die ondernomen werden door de Fransen. Wanneer het kabinet op 1 februari in Londen bijeenkwam, was Halifax zelf de aanvoerder van de voorstanders van een definitieve « kontinentale verbintenis ». Zijn kollega's waren vlug overtuigd (zoals Chamberlain het reeds geweest was op de vergadering van het ministerkomitee voor Buitenlandse Zaken van 26 januari) dat bindende stafgesprekken met Gamelin nu essentieel waren voor de veiligheid van het Verenigd Koninkrijk ([82]). Op 6 februari sprak de Britse eerste minister een historische rede uit in het Parlement, waarin hij verklaarde dat de Brits-Franse belangen zo onafscheidbaar geworden waren dat *toute menace contre les intérêts vitaux de la France doit, d'où qu'elle vienne, provoquer la coopération immédiate du Royaume-Uni* ([83]).

Nadat zij de regering-Chamberlain ertoe overhaald hadden — voor hun eigen veiligheid — waarborgen te geven voor wat betreft de hulpverlening aan bevriende naburige machten in West-Europa, probeerde de Fransen in de slotfaze van de *« cas Hollande »*-episode gebruik te maken van Groot-Brittannië's bemiddeling om een grotere medewerking van België te bekomen. Gamelin en de ambtenaren van het Quai d'Orsay (die er zelf niet in geslaagd waren het sinds 1936 door België ingenomen standpunt van strikte neutraliteit te doen veranderen) hoopten dat minder direkte stappen, door de Britse diplomatie, tot een terugkeer van België in een *de facto* verdedigingskoalitie tegen Duitsland zouden kunnen leiden. Indien dat kon bereikt worden, zouden de Britten over een middel beschikken om het Nederlandse leger ter hulp te komen en zouden de Fransen zelf de kans krijgen om vooruit te schuiven tot aan het Albertkanaal en de Maas — in feite, hun oude droom om in België hun onversterkte grens benoorden Montmédy te beschermen. Die voordelen waren inderdaad dwingend en de Britten waren vlug akkoord om de nodige onderhandelingen te openen. Op 30 januari verzocht Kolonel Petibon de Britse militaire attaché te Parijs ermee te beginnen, erop wijzend dat het Verenigd Koninkrijk « beter geplaatst was dan de Franse regering om België terzake te polsen » ([84]).

De Britse diplomaten ontdekten haast onmiddellijk dat het voor hen even onmogelijk zou zijn als voor de Fransen om het vasthouden van België aan zijn ongebondenheid aan 't wankelen te brengen. Terwijl het Belgisch ministerie van Buitenlandse Zaken zijn antwoord voorbereidde op het op 29 januari van Clive ontvangen memorandum, polste de Britse ambassadeur een zo breed mogelijke waaier van opinies in Brussel omtrent gemeenschappelijke verdedigingsmaatregelen. Ter gelegenheid van een diplomatiek diner, op

(82) Zie besluiten van het kabinet 3 (39), 1 februari 1939 (*P.R.O., Cabinet Series, File* CAB.23/97).

(83) *Communication de l'Ambassade de Grande-Bretagne à Paris au Département,* 13 februari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIV, dok. nr. 106, p. 189-191). De Engelse tekst van Chamberlains verklaring kan gevonden worden in *Cadogan Diaries,* p. 147.

(84) Rapport van Kolonel Fraser over zijn bijeenkomst met Kolonel Petibon, door Sir E. Phipps gevoegd bij zijn bericht aan Lord Halifax, 30 januari 1939 (*D.B.F.P.*, 3, IV, dok. nr. 58).

30 januari, bracht Clive de kwestie van Brits-Frans-Belgische stafgesprekken te berde t.o.v. Graaf Capelle, maar hij kreeg te horen — en rapporteerde aan Londen — « dat de Koning er tegen is » ([85]). De privé-sekretaris van de Koning deelde van zijn kant zijn gesprek met Clive mede aan Janson en aan Generaal Raoul Van Overstraeten, militair raadgever van de Koning. Capelle erkent in zijn mémoires dat de generaal nota nam van de minste biezonderheden van wat gezegd werd tussen Leopolds sekretaris en de Britse diplomaat die het memorandum van zijn regering toelichtte en erover uitweidde ([86]). Van Overstraetens relaas zegt dat :

> *L'Ambassadeur est d'avis que... L'invasion des Pays-Bas ne serait pas un but, mais un moyen d'atteindre l'Angleterre en contournant les défenses belges et françaises. Cela fait, le Reich choisira la première occasion pour envahir la Belgique, et attaquer aussi la France à l'endroit le plus vulnérable... Le baron Capelle a exposé notre politique d'indépendance et notre désir d'éviter que notre territoire ne serve une fois de plus de champ de bataille ; attitude conforme à l'intérêt des puissances occidentales. L'Ambassadeur a suggéré que nous reprenions des contacts d'Etats-Majors avec la France. Le secrétaire du roi a répondu que des conversations de ce genre menaceraient le crédit de notre politique d'indépendance* ([87]).

Clive was dus voorbereid op de inhoud van het officieel antwoord op het Brits memorandum dat Janson op 1 februari meedeelde. Daarin werd gezegd dat : *La Belgique se conformera résolument à la politique d'indépendance qui a reçu l'adhésion unanime du pays et qui reste la plus conforme à la situation de la Belgique et aux intérêts de l'Europe* ([88]).

Op die manier werd de regering-Chamberlain nadrukkelijk aan 't verstand gebracht dat België niets zou doen om Groot-Brittannië's « Nederlands probleem » op te ruimen noch militaire verplichtingen zou aanvaarden tegenover naburige naties. België zou, zo nodig, eenvoudig vechten om het Belgisch grondgebied te beveiligen. Dat was precies wat Baron Cartier aan Lord Halifax voorspeld had in de loop van hun gesprek van 28 januari ([89]). Zoals Jansons nota uitlegde, werd de Belgische politiek geleid door de noodzakelijkheid om de nationale eenheid te bewaren die sedert 1936 de onafhankelijkheidspolitiek vastgelegd had. Het was ook, zoals Van Overstraeten schreef, een politiek die geleid werd door de realiteit van de machtsverhouding in Europa op dat ogenblik :

> *A mon avis, la question se pose ainsi : Prenant conscience du péril que lui crée son impréparation militaire, la Grande-Bretagne cherche à se forger un bouclier continental en associant la Belgique avec la France et les Pays-Bas. Malheureusement, la frontière entièrement ouverte de la*

(85) Sir R. Clive aan Sir O. Sargent, 31 januari 1939 (*D.B.F.P.*, 3, IV, dok. nr. 70).

(86) Zie Graaf CAPELLE, *op. cit.*, p. 145.

(87) V.O., *Albert Ier, Léopold III*, p. 318-319.

(88) *R.M.F.B.*, p. 63 (weergave van de op 1 februari 1939 door Janson overhandigde tekst aan Sir R. Clive).

(89) Zie hierboven, p. 27.

Hollande et la faiblesse militaire de ce pays rendent le problème mathématiquement insoluble en raison de l'extension du front à défendre (90).

Van Overstraetens oordeel werd gedeeld door België's politieke leiders. In een privé-gesprek met Janson, na de overhandiging van de officiële Belgische nota op 1 februari, vernam Clive dat de minister van Buitenlandse Zaken « niet geloofde dat, vandaag de dag, Frankrijk, dat drie grenzen te verdedigen had, enige troepen zou kunnen vrijmaken voor België ». Janson zei ook dat hij niet geloofde dat er werkelijk groot gevaar bestond voor een aanval op Nederland. Om die redenen (en omdat de Belgen vreesden dat het onmogelijk zou zijn militaire uitwisselingen volstrekt geheim te houden) maakte Janson het duidelijk, aldus Clive, dat in de ogen van Brussel de Britse démarches uitsluitend op Frans-Britse doeleinden gericht waren (91).

Clive kreeg praktisch hetzelfde te horen toen hij, met Kolonel Paris, Baron Van Zuylen opzocht om hem een nieuwe privé-verwittiging over te brengen omtrent het risico dat Nederland liep. Van Zuylen maakte later de opmerking dat Engeland *cherchait à reconstituer le bloc occidental* (92). Ingelicht over die ontmoeting, noteerde Van Overstraeten dat *le directeur général de la politique a fait remarquer que l'Allemagne avait plutôt intérêt à attendre, puisqu'elle pourrait dans un couple d'années aligner 200 divisions au lieu des 70 formées actuellement. D'autre part, les Hollandais attribuent l'origine des bruits alarmistes à des sources anglaises* (93). In dat stadium waren de verantwoordelijken voor België's buitenlandse politiek ervan overtuigd dat de Duitse bedreiging van het Westen een myte was die de Britten uit eigenbelang buiten alle mate opgeblazen hadden. Zoals Van Zuylen aan Van Overstraeten zei : *L'invasion des Pays-Bas créerait pour l'Angleterre une situation critique aux points de vue aérien et naval. Londres a donc avantage à ce que les troupes françaises traversent notre territoire pour aller au secours de la Hollande* (94). Die analyse stemde natuurlijk overeen met die van de Britse stafoversten een week tevoren in Londen (95). Clive's pogingen om de Belgische politiek in een andere richting te sturen vielen spoedig uiteen.

Gedurende dat alles kon Paul Bargeton, de Franse ambassadeur te Brussel, slechts machteloos toezien. Frankrijk zelf werd reeds zo gewantrouwd door de meeste Belgische bewindslieden dat het niet meer durfde tussenkomen, uit vrees de Britse taak nog moeilijker te maken. Toen de Britse initiatieven afbrokkelden, ontmoette Bargeton Van Zuylen op 31 januari, maar zoals hij aan het Quai d'Orsay berichtte : *Je me suis borné à exprimer des craintes concernant la menace allemande à l'égard de la Hollande, notre attitude générale étant de laisser sur ce terrain l'initiative au gouvernement an-*

(90) V.O., *Albert Ier, Léopold III*, p. 320. Zie ook de tweede versie van Van Overstraetens mémoires : *Au Service de la Belgique : Dans l'Etau*, Parijs, 1960, p. 90.
(91) Sir R. Clive aan Lord Halifax, 1 februari 1939 (*D.B.F.P.*, 3, IV, dok. nr. 75).
(92) VAN ZUYLEN, *Les Mains Libres...*, p. 463.
(93) V.O., *Albert Ier, Léopold III*, p. 319.
(94) *Ibid.*, p. 319-320.
(95) Zie hierboven, p. 22-23.

glais ([96]). Diezelfde dag dineerde Clive op de Franse ambassade om zijn Franse tegenhanger, die praktisch een toeschouwer was op de zijlijn, op de hoogte te houden van de onderhandelingen. Clive informeerde hem over de overhandiging van Groot-Brittannië's memorandum aan Janson twee dagen voordien. Hij deelde hem ook de inlichting mee (een week vroeger door Kolonel Paris ingewonnen) dat van de Belgische ministers alleen Generaal Denis bezorgd was over het lot van Nederland en bereid leek om toe te geven dat België onvermijdelijk zou betrokken worden in een aanval op Nederland. Bargeton rapporteerde dat alles, evenals het feit dat de Belgische regering *très embarrassée* was met Clives stappen. Het Quai d'Orsay werd voorbereid op het nieuws van een nederlaag ([97]).

Op 2 februari, 's namiddags, moest Bargeton vaststellen dat de hoop die zijn land op het sukses van de Britse initiatieven gesteld had vervlogen was. Op een ontvangst op het ministerie van Buitenlandse Zaken onthulde Janson hem dat zowel Groot-Brittannië's alarmisme als zijn daardoor ingegeven stappen formeel afgewezen werden, *les Anglais qui lui en avaient parlé ne donnant pas de précisions suffisantes sur leurs motifs de crainte.* Janson zei tot besluit, aldus Bargeton, dat België op het standpunt stond dat *des conversations particulières, surtout si elles portaient sur des questions militaires et venaient à être connues, pouvaient fournir au gouvernement allemand un prétexte à une accusation de partialité, sinon même à une dénonciation des engagements pris envers la Belgique* Van zodra de receptie voorbij was ging Clive opnieuw naar de Franse ambassade, deze keer om Bargeton in te lichten over de inhoud van de Belgische nota ([98]). De overheid in Brussel was eenvoudig niet bereid af te zien van Duitslands garantie in verband met de onschendbaarheid van het Belgisch grondgebied, om (op grond van geruchten waarvan zij dachten dat zij sowieso van Duitse oorsprong konden zijn, als onderdeel van Hitlers « zenuwoorlog » tegen de demokratieën) een overeenkomst te treffen met Groot-Brittannië waaruit alleen dit laatste voordeel zou halen ([99]). Het was dan ook een teneergeslagen Franse ambassadeur die aan Georges Bonnet meldde dat *mon collègue anglais a le sentiment, dont il a fait part à son gouvernement, que, tout au moins dans les circonstances présentes, il serait inopportun de presser sur ce sujet le gouvernement belge* ([100]).

Vooraleer hij echter dat standpunt uiteenzette aan zijn oversten in Londen, verzekerde Clive zich ervan dat elk kanaal en elk middel om in Brussel invloed of druk uit te oefenen onderzocht geweest waren. Zo was Kolonel Paris, terwijl Clive zelf nog op bezoek was in de Wetstraat op 1 februa-

(96) P. Bargeton aan G. Bonnet, 1 februari 1939 (D.D.F., 2, XIV, dok. nr. 7, p. 13).
(97) *Ibid.*, p. 12-13.
(98) P. Bargeton aan G. Bonnet, 2 februari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIV, dok. nr. 22, p. 40-41).
(99) De Duitsers hadden zich op 13 oktober 1937 bereid verklaard het Belgisch grondgebied te eerbiedigen *sauf, cela va sans dire, au cas où la Belgique, dans un conflit armé où l'Allemagne se trouverait engagée, concourrait à une action militaire contre elle* (tekst weergegeven in *R.M.F.B.*, p. 59-60).
(100) Zie noot 98, p. 41.

ri ([101]) om Jansons nota in ontvangst te nemen en uitleg te verkrijgen over de koele bewoording ervan door persoonlijk met de Belgische minister van Buitenlandse Zaken te spreken, een geheime afspraak aan 't maken voor die avond met de generaals Denis en Van den Bergen. Die ontmoeting bezorgde Groot-Brittannië het verheugend nieuws dat beide Belgische generaals zich ten zeerste bewust waren van de noodzakelijkheid om te voorzien in de verdediging van het noorden van het land en in mobilisatiemaatregelen om een Duitse inval in Nederland te stuiten. Kolonel Paris berichtte dat Generaal Denis « nog vrijmoediger (was) dan gedurende ons vorig gesprek waarnaar ik verwezen heb in mijn bericht van 23 januari 1939. Hij zei dat het voor België onmogelijk zou zijn neutraal te blijven indien Nederland overvallen werd en voegde eraan toe dat het essentieel was nieuwe plannen uit te werken om tegemoet te komen aan die eventualiteit » ([102]).

De bijeenkomst was ook een gelegenheid voor Van den Bergen om uit te leggen dat de generaals niets konden doen om een andere richting te geven aan de Belgische buitenlandse politiek — en weinig om de Brits-Franse zorgen te verlichten in verband met de moeilijkheid om de landen van Noord-West-Europa te beschermen. De Belgische stafoverste gaf uiting aan zijn bereidheid (vanwege zijn professionele verantwoordelijkheid voor de veiligheid van zijn land « in elke mogelijke situatie ») om informatie en plannen uit te wisselen met het Britse leger en ook met de Franse militaire attaché. Hij wees tezelfdertijd op de onzekerheid van zijn eigen positie, het verbreken van militaire uitwisselingen met het Nederlandse opperbevel aanhalend, en de noodzakelijkheid om zijn verstandhouding met Kolonel Paris geheim te houden voor de staf van de Belgische luchtmacht. Hij besloot « met bitterheid dat de politici een groot struikelblok waren voor de algemene stafoverste... ». Denis was bij de kontakten met de Britten betrokken geworden, niet omdat hij de verantwoordelijke minister was, maar, aldus Van den Bergen, « hij was een levenslange vriend en een soldaat ». Daarenboven verklaarde ook de Belgische stafoverste, niettegenstaande zijn vriendelijke houding, dat hij een aanval tegen Nederland enkel « mogelijk » achtte, « niet waarschijnlijk » ([103]).

Toen hij op 2 februari de inlichtingen van zijn militaire attaché aan Londen overmaakte (de berichten kwamen er op 6 februari aan, toen Chamberlain hulp beloofde aan Frankrijk), voegde ambassadeur Clive er een begeleidend bericht aan toe. De analyse daarvan toont aan dat de Britten eindelijk de mislukking van hun diplomatie begrepen en de nutteloosheid om te proberen de Belgische politiek te wijzigen bij middel van chantage. Clive schreef dat Van den Bergen en Denis « een veel realistischer blik (hebben) op de gevaren die België omringen dan Zijne Majesteit en zijn burgerlijke advi-

(101) Het Belgisch ministerie van Buitenlandse Zaken was toen gevestigd in de Wetstraat nr. 8, te Brussel.

(102) Rapport van Luitenant-Kolonel Paris aan Sir R. Clive, Brussel, 2 februari 1939 (*R.M.F.B.*, p. 63).

(103) *Ibid.*, p. 64.

zeurs ». Hij legde evenwel uit dat de generaals de Belgische politiek niet kontroleerden en de hedendaagse Belgische opinie niet weergaven. Het enige wat de Britten te doen bleef, was die « vriendelijke en willige » Belgen aan te moedigen, ze diskreet te steunen en geduldig te wachten in de hoop dat Generaal Denis' vastberadenheid, prestige en strategische argumenten « ten slotte misschien de overhand zullen halen ». In werkelijkheid was de positie van Generaal Denis in Brussel veel minder invloedrijk dan Clive zich voorstelde en alhoewel de politiek van de ambassadeur doorheen de lente en de zomer van 1939 gevolgd werd, was ook zij gedoemd tot mislukking. De gevoelens die Clive als « overduidelijk » aanzag, waren die welke, zeer begrijpelijk, de politiek in Brussel motiveerden tot op 10 mei 1940, met andere woorden « dat de Koning en de Belgische regering vast besloten zijn België, bijna te allen prijze, buiten de oorlog te houden... » ([104]).

De mislukking van de *« cas Hollande »*-boeman als katalysator om de Westerse samenwerking tegen Hitler te verstevigen werd ook vanuit Den Haag gesignaleerd. Want daar ondervroeg de Britse ambassadeur op 30 januari zijn Belgische kollega omtrent de belangstelling in Brussel om Nederland te helpen zichzelf te verdedigen. Blands bericht meldde echter dat Baron Herry « ...(mij) verzekerde dat de Duitse troepenkoncentratie langs die grens zodanig is dat Duitsland op zo korte tijd een overweldigende macht tegen Nederland zou kunnen ontketenen dat het de brandpunten van de Nederlandse mobilisatie zou kunnen innemen nog vóór de Nederlanders de tijd hadden om te mobiliseren » ([105]).

Volgens Bland, geloofde Patijn dat Nederland in staat was gedurende drie of vier dagen reëel weerstand te bieden aan een aanval. Anderzijds verklaarde Herry dat hij verwachtte dat Nederland binnen de vierentwintig uur onder een aanval zou bezwijken. De Britten werden gewaar dat België de

---

(104) Sir R. Clive aan Viscount Halifax, 2 februari 1939 (*Ibid.*, p. 62-63). De hoop van de ambassadeur om diskrete militaire samenwerking te bekomen van het Belgisch opperbevel werd teniet gedaan door de « Beaumont-Nesbitt affaire ». In mei 1939 nam Clive schikkingen met de Belgische regering met het oog op een bezoek aan Brussel van Generaal Frederick Beaumont-Nesbitt, adjunkt-direkteur van de Britse militaire inlichtingendienst en voormalig militair attaché te Parijs, voor besprekingen met Denis en Van den Bergen. In werkelijkheid werd aan Beaumont-Nesbitt, bij zijn aankomst te Brussel, de toegang ontzegd tot de minister van Landsverdediging en kreeg hij slechts vluchtig de stafoverste te zien. Deze laatste « maakte het onmiddellijk duidelijk dat hij niet gemachtigd was het Belgisch krijgsplan te bespreken... en evenmin kon ingaan op verdere diskussies... hij deed kordaat de deur dicht op bevel van hogerhand », aldus de Britse ambassadeur in zijn bericht aan Londen. Zie *P.R.O.*, F.O.371 *Series, File* 22859 : Sir R. Clive aan Lord Halifax, 23 mei 1939. Voor verdere dokumentatie over het gebeuren, zie in dezelfde map : Sir R. Clive aan Sir O.G. Sargent, 6 juni 1939, *File* 22871 : *Note on a conversation with the Belgian military attaché, by General Sir H. Pownall*, 23 juni 1939 en een brief van Sir R. Clive aan I. Kirkpatrick (*Foreign Office*), 7 juli 1939 ; *R.M.F.B.*, p. 65 (weergave van een nota van F. Van Langenhove, getiteld *Entretien entre le Premier Ministre et l'Ambassadeur d'Angleterre, le 19 mai 1939*) ; en Charles de VISSCHER et Fernand VAN LANGENHOVE, *Documents relatifs au statut international de la Belgique depuis 1830 — 1 — Documents Diplomatiques Belges 1920-1940 : La Politique de Sécurité Extérieure*, Deel V, 1938 tot 1940, Brussel, 1966, Dok. nrs. 70, 71 en bijlage, en 74.

(105) Sir N. Bland aan Lord Halifax, 30 januari 1939 (*D.B.F.P.*, 3, IV, dok. nr. 57).

Nederlandse weerstand van zo korte duur schatte dat elke hoop om hen te helpen of elk bijstandspakt vergeefs waren. België kon Nederland niet redden en de Britten en de Fransen konden het evenmin. Daarom wilde België zijn eigen kansen — hoe gering ook — om buiten Duitslands invloedssfeer te blijven niet verkwanselen omwille van een louter symbolische hulp aan een veroordeelde nabuur ([106]). Zoals Arnauld de Vitrolles berichtte, nadat hij op 4 februari over die kwestie gesproken had met Herry, had de Belgische diplomaat hem niet verheeld *que tout en déplorant les dangers auxquels le pays frère semblait de plus en plus exposé, ' Bruxelles ' n'en avait pas moins éprouvé la satisfaction de se voir momentanément à l'abri des foudres allemandes* ([107]). Het ziet er inderdaad naar uit dat de Belgische politiek waarschijnlijk dezelfde zou geweest zijn, ook indien de Nederlandse bewindslieden echt overtuigd zouden geweest zijn van de vertelsels over een nakend gevaar. In werkelijkheid bleef Nederland doorheen de krisis standvastig aan zijn neutraliteit vasthouden en die neutraliteit werd niet gewijzigd door de krisis. Herry bevestigde dat in een bericht aan Janson van 3 februari : *Les Pays-Bas n'adoptent qu'une seule attitude : celle d'être indépendants et prêts sur toutes leurs frontières ; l'agresseur de personne, le disciple de personne* ([108]).

Door de bemoeiingen van Bland en de Vitrolles in Den Haag en de diskussies van beiden met Baron Herry omtrent de Nederlands-Belgische betrekkingen, begrepen de Britten en de Fransen eindelijk hoe groot hun illuzies precies geweest waren in verband met de mogelijkheid om een samenhangend vier-machten-blok op te richten in het Westen, wiens gemeenzame politiek het hoofd zou bieden aan Hitlers ambities. Chamberlain en Daladier hadden moeizaam ondervonden dat de Nederlandse buitenlandse politiek op substantiële wijze van België's onafhankelijkheid verschilde. In tegenstelling met dat laatste, beoogde Nederland het bewaren van een echte *neutraliteit* — een positie die niet eens de erkenning, laat staan de aanvaarding, toeliet van garanties of verklaringen in de aard van de Frans-Britse en Duitse uitspraken over België van april en oktober 1937.

Wanneer men terugblikt, is het duidelijk dat de regering-Daladier de enige « winnaar » was van de diplomatieke maneuvers die de *« cas Hollande »*-krisis in de Westerse hoofdsteden veroorzaakte. Want rond half-februari 1939 had die tenminste haar lang nagestreefde doel bereikt : een garantie van Britse politieke steun los te krijgen voor de onschendbaarheid van de

(106) *Ibid.* Dit bericht illustreert de onvoldoende zorg die de Britse regering besteedde aan een doelmatige voorstelling van haar belangen in België en Nederland. Bland wijst er namelijk op dat het ontbreken van een permanente militaire attaché hem, als niet gespecializeerde burger, belet Patijns en Herry's schattingen in verband met Nederlands defensiemogelijkheden juist te beoordelen. (Bland beschikte slechts over de deeltijdse hulp in militaire aangelegenheden van Majoor F.A.A. Blake, de assistant — en opvolger — van Kolonel Paris te Brussel).

(107) A. de Vitrolles aan G. Bonnet, 4 februari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIV, dok. nr. 36, p. 61-62).

(108) Baron Herry aan P.-E. Janson, 3 februari 1939 (A.B.M.B.Z., map. II. 984).

Franse bodem ([109]). Zij had bovendien een garantie losgekregen voor de onschendbaarheid van Nederland en Zwitserland, als « van vitaal belang » voor Frankrijk en Groot-Brittannië. Wat nog waardevoller was, zij kwam uit de krisis te voorschijn met Chamberlains akkoord om Brits-Franse stafbesprekingen te openen *d'un caractère plus intime que dans le passé* ten einde een praktische betekenis te geven aan die politieke ondernemingen ([110]). Maar die suksessen, hoe belangrijk en historisch ook, moesten afgewogen worden tegen de mislukking van Groot-Brittannië om België's starre vastkleven aan zijn onafhankelijkheid te breken ([111]). Die mislukking betekende dat Gamelin in februari 1939 over niet meer middelen beschikte dan in december 1938 om de strategische bedreiging van Noord-Frankrijk uit te schakelen. Frankrijk was ertoe aangezet geworden Groot-Brittannië's vrees omtrent Nederland te onderhouden, in de mening dat, eens dat de Britten betrokken waren bij het lot van Noord-West-Europa, België bereid zou zijn een anti-Duits kamp te vervoegen. Dat toont aan dat ook de Franse overheid een verkeerd begrip had van België's visie op de politieke doeleinden van Groot-Brittannië en de militaire waarde van Britse garanties of beloften van hulpverlening ([112]).

Wat de Britsen en de Fransen werkelijk mis verstonden, was de mate in dewelke België's leidende persoonlijkheden — zij het Spaak of Janson, Van Zuylen of Van Overstraeten — in 1939 door het verleden gekonditioneerd waren. De Belgen hadden in de jaren 20, en opnieuw in het begin van de jaren 30, de wens geuit een veiligheidspakt te sluiten met Groot-Brittannië. De Britten hadden geweigerd een dergelijke verplichting aan te gaan, die zij als een nodeloze verstrikking beschouwden ([113]). Het was dus heel natuurlijk dat, toen Groot-Brittannië stappen ondernam om militaire overeenkomsten te sluiten met België, Leopolds regeringen en raadgevers die stappen aanzagen als ingegeven door Britse, en niet door Belgische, belangen. Vooral Van Zuylen en Van Overstraeten verdachtten Groot-Brittannië ervan, te trachten België te gebruiken om de kloof te helpen dichten die geschapen was door de traagheid van de Britse herbewapening. Vandaar dat de Belgen spraken van een cynisch gebruik maken van hen als een *bouclier continental* voor Londen ([114]). Bovendien leek een Franse hulpverlening aan België een even onzekere faktor als een Britse hulpverlening aan Nederland. De reaktie in Brussel op de *« cas Hollande »*-krisis was dus een produkt van België's oordeel dat het de troeven in handen had ; dat het veel te bieden had aan de Britten, terwijl die weinig in ruil konden geven ; dat, bijgevolg, een volgehouden onafhankelijkheid, gekombineerd met een waakzame verdediging, de

(109) G. Bonnet aan C. Corbin, 5 februari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIV, dok. nr. 40, p. 68-69).

(110) *Ibid.*, Dokument nr. 106, p. 191 (hierboven aangehaald in noot 83).

(111) Zie *R.M.F.B.*, p. 35-36.

(112) P. Bargeton aan G. Bonnet, 10 februari 1939 (*D.D.F.*, 2, XIV, dok. nr. 88, p. 161).

(113) Zie Fernand VAN LANGENHOVE, *La Belgique en quête de Sécurité, 1920-1940*, Brussel, 1969, p. 29-40 en 67-69.

(114) Zie hierboven, p. 31.

enige politiek was die kon laten hopen niet opnieuw, zoals in 1914, het « slagveld van Europa » te worden ([115]).

Ten slotte dient de Britse politiek gedurende die krisis gehekeld omwille van haar onhandigheid en haar arrogante verkeerde opvattingen. Toen de golf van vrees rond Nederlands onschendbaarheid in december 1938 opwelde in Whitehalls wandelgangen van de macht, werd de Britse overheid het slachtoffer van haar eigen verwaarlozing van de fundamentele wijzigingen die zich op het gebied van de gevoelens en de buitenlandse politiek hadden voorgedaan in Den Haag en in Brussel. De Britse aandacht was, op begrijpelijke maar fatale wijze, al te lang gevestigd geweest op het Japanse gevaar, de Spaanse burgeroorlog, Mussolini's ambities en, vooral in 1938 natuurlijk, het Duits-Tsjechoslovaakse antagonisme. Al te lang hadden die politici en militairen die wél naar Nederland en België gekeken hadden, het bij woorden gelaten toen zij de noodzakelijkheid onderstreepten voor Groot-Brittannië om de kontrole over « De Lage Landen » te ontzeggen aan potentieel vijandige grootmachten. Weinigen hadden er rigoureus over nagedacht *hoe* Groot-Brittannië « De Lage Landen » zou kunnen beschermen, als het Brits expeditiekorps zo klein was ([116]). Er werd op simplistische wijze aangenomen dat, zo er ooit een bedreiging was, België en Nederland vanzelfsprekend elkaar zouden helpen. In werkelijkheid was België's positie bij het begin van de krisis reeds gelijkaardig aan die welke door Van Overstraeten uitgedrukt werd tegenover de Britse militaire attaché in maart 1939, nl. « dat het weinig zin zou hebben te proberen een land te helpen dat op militair gebied zo weinig kon doen om zichzelf te redden » ([117]). Maar al te lang was het weinig waarschijnlijk dat een bedreiging van Nederland of België werkelijkheid zou worden. Niets had er dus de Britten toe aangezet zich degelijk vertrouwd te maken met het verschil tussen de Nederlandse en de Belgische politieke « ambiance » ; niets had er de Britten toe aangezet « onszelf te zien zoals de anderen ons zien ». De regering-Chamberlain beging de fundamentele fout de politieke motivering van Nederland en België niet naar haar eigen waarde te behandelen. Kleine naties van een strategisch zo groot belang als deze vergden sympatie, eerbied en begrip. In plaats daarvan werden zij behandeld met vooroordelen en daarna met een taktiek die veel weg had van chantage. De kijk op het Duitse gevaar voor Europa was niet dezelfde in Brussel als in Londen. Zo kwam het dat de Britten in januari 1939 de pijnlijke ervaring moesten opdoen dat de Belgen hun niet bijtraden in wat in Londen als « gezond verstand » beschouwd werd, nl. de krachten verenigen in wederzijdse afspraken tegen een aanval. Gehandikapt door de gewoonte Nederland en

(115) Zie VAN ZUYLEN, *Les Mains Libres...*, p. 464-466.

(116) De Belgische mening dat een uitwisseling van militaire informatie, in plaats van op politiek vlak emotieve stafakkoorden, in vredestijd een voldoende koördinatie met bevriende naburen waarborgde, vond in 1938 weerklank bij de Britse algemene staf. Zie BOND (Uitg.), *Chief of Staff...*, p. 142-144.

(117) Optekening van een gesprek met Generaal Van Overstraeten, op 23 maart 1939, door Kolonel Blake overgemaakt aan Sir R. Clive (*P.R.O.*, F.O.371 *Series, File* 22859).

België samen te voegen onder het geografisch atiket « De Lage Landen », moesten de Britse diplomaten ten eerste zich losmaken uit de illuzies van de Nederlands-Belgische affiniteiten, werden zij ten tweede gekonfronteerd met een open ongeloof in verband met de aanvalsgeruchten en moesten zij ten slotte het hoofd bieden aan de beschuldigingen dat de door Londen ontworpen démarches uitsluitend door het Britse eigenbelang ingegeven waren. Valse voorstellingen omtrent het imago van hun land in Brussel gaven aldus aanleiding tot een bruuske en overmoedige Britse diplomatie gedurende de winterkrisis van 1938-39. Dat sprak tegen een herziening van de Belgische politiek en schiep, tot grote schade, dat klimaat van uiteindelijk katastrofaal wantrouwen dat de betrekkingen tussen de Westerse bondgenoten en België vergiftigde in de volgende, beslissende, winter van 1939-40.